

SVINJE, ŽIRENJE I ZAJEDNIČKO DOBRO: ZAPISI O SOLIDARNOSTI U ZEMLJIŠNIM ZAJEDNICAMA

DOI: 10.17234/SEC.34.10
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 7. 3. 2022.
Prihvaćeno: 23. 7. 2022.

OLGA ORLIĆ

Institut za antropologiju /
Institute for Anthropological Research
Ljudevita Gaja 32
HR-10000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
olga.orlic@inantro.hr
 orcid.org/0000-0001-9189-5732

NATAŠA BOKAN

Zavod za agrarnu ekonomiku i ruralni razvoj /
Department of Agricultural Economics and
Rural Development
Agronomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu /
Faculty of Agriculture, University of Zagreb
Svetošimunska cesta 25
HR-10000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
nbokan@agr.hr
 orcid.org/0000-0002-0094-025X

*Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije
CC BY-NC-ND 4.0 HR*

“Ti delaš, kako da si na komunskeni!”
uzrečica zabilježena na Boljunštini

(zabilježio Fran Novljan 2014:251–252)

U ovom radu analizirat će se načini (ne)practiciranja solidarnosti i suradničkoga ponašanja u seoskoj ekonomiji, ponajviše u zemljišnim odnosima u Hrvatskoj u prvoj polovici 20. stoljeća. U prvom dijelu rada, nakon teorijske konceptualizacije solidarne ekonomije i teorijskoga okvira solidarnosti i reciprociteta, prikazani su i problematizirani podatci koje su upravo o tim temama prikupili rani etnografi i istraživači sela. Drugi dio rada fokusira se na analizu (ne)solidarnih oblika ponašanja u zemljišnoj zajednici Demerje na konkretnom primjeru iz prve polovice 20. stoljeća. Analiza je provedena na arhivskoj građi koju su činili zapisnici sjednica ovlaštenika navedene zemljišne zajednice, a posebice oni iz 1925. godine. Zemljišne zajednice poseban su pravni oblik korištenja zajedničkoga zemljišta koji je nastao nakon ukidanja feudalnih odnosa i koji se održao na teritoriju Hrvatske sve do 1947. godine. Problematika solidarnosti ili njezina izostanka prilikom upravljanja zajedničkim dobrom zemljišne zajednice Demerje jasno se očitovala i na, naizgled banalnoj, gospodarskoj aktivnosti žirenja. Ova redovita gospodarska aktivnost, kojom je zemljišna zajednica stjecala prihode, rezultirala je birokratiziranim prijeporima u upravljačkom procesu zemljišnom zajednicom, koji dozvoljavaju povlačenje određenih

paralela između ambivalentnoga poimanja solidarnosti i zajedničke dobrobiti, nekada i danas. To se posebice odnosi na odnose između ovlaštenika zemljišne zajednice različitih imovinskih statusa.

Ključne riječi: *solidarna ekonomija, resursi zajedničke zalihe, zajedničko dobro, žirenje, zemljišne zajednice*

DRUŠTVENA I SOLIDARNA EKONOMIJA

Solidarna ekonomija¹ i nešto obuhvatniji pojam društvene i solidarne ekonomije (kratica SSE dolazi od engleskoga termina *social and solidary economy*) u posljednjih 30-ak godina postale su označitelji za brojne raznolike i globalno prisutne te često lokalno usmjerene inicijative odozdo, kojima je cilj izgraditi ekonomske prakse tako da koriste imaju, u jednakoj mjeri, svi uključeni, pa i zajednica u kojoj se navedena ekonomska praksa odvija. Pri tom se solidarnost iskazuje ne samo u odnosu prema ljudima, već i prema okolišu. Prakse SSE-a vrlo su raznolike i teško ih je posve jasno razlučiti. Društvena i/ili socijalna poduzeća, radnički kooperativi ili zadruge prepoznatljivije su prakse društvene ekonomije. Takve prakse temelje se na zapošljavanju marginaliziranih i teško zapošljivih skupina i na tome, u određenom smislu, brendiraju svoj solidaran imidž (Baturina i Babić 2021; Posavec 2018; Šimleša et al. 2016; Baturina 2013). Društvena i solidarna ekonomija često “dolaze u paketu”, odnosno ne može ih se posve jasno razlučiti (Hahnel i Wright 2016:77), a Hahnel i Wright zastupaju stav da je kod socijalne/društvene ekonomije riječ o krovnom terminu, heterogenijem od termina solidarna ekonomija, iako oba označavaju egalitarne, na društvo usmjerene oblike ekonomskoga života u odnosu na kapitalizam. Ovi autori definiraju solidarnu ekonomiju kao oblik društvene ekonomije u kojem društvena moć, odnosno “dobrovoljna suradnja za (ostvarivanje) zajedničkih ciljeva”, ima izravnu i neposrednu ulogu prilikom organiziranja ekonomskih aktivnosti, kao širi okvir u kojem društvena moć oblikuje ekonomsku aktivnost bez izravnoga posredovanja države (Hahnel i Wright 2016:77). Ovi autori ističu kako u aktivnostima solidarne ekonomije država zadržava pozadinsko djelovanje te ne organizira izravno ekonomske aktivnosti ili ih ne regulira (ibid.). Kao primjer navode samoorganizirane vrtiće u Kanadi koji su rezultat građanske samoinicijative, ali u kojima je država ipak osiguravala redovnu plaću onima koji su čuvali djecu (Hahnel i Wright 2016:78). Takve je usluge moguće usporediti s tzv. *proximity services* ili *solidarity based third sector organizations* (Laville i Nyssens 2000).

¹ Ovaj je rad nastao u okviru projekta “Solidarna ekonomija u Hrvatskoj: antropološka perspektiva” (SOLIDARan), koji financira Hrvatska zaklada za znanost (IP-2019-04-3946).

Pojedini istraživači ističu kako je solidarna ekonomija usmjerenija na socijalni kapital te stoga ima veći kohezivni potencijal za zajednicu pa se može smatrati i svojevrsnim radikalnim krilom društvene ekonomije (Kawano 2009, prema Puđak et al. 2016:155). Solidarna ekonomija odnosi se na skup vrlo raznolikih inicijativa i pokreta koji su fokusirani na kreiranje i prakticiranje “alternativnih načina življenja, proizvodnja i konzumiranja” (Bauhardt 2014:62). Solidarna ekonomija pored navedenih uključuje i druge inicijative, poput građanske poljoprivrede (*civic agriculture*) ili poljoprivrede potpomognute zajednicom (*community supported agriculture*), radničke kooperative, zadruga, inicijative pravedne ekonomije (*fair-trade*), inicijative besplatnoga pristupa znanju i programima (*open source*), inicijative dijeljenja dobara, zajedničkih kuhinja, socijalnoga stanovanja, urbanoga vrtlarenja i brojnih drugih. Do proliferacije takvih inicijativa došlo je osobito nakon 2008. godine nakon ekonomske krize, što ne čudi ako uzmemo u obzir tvrdnju Petra Simoniča prema kojoj takvi svojevrsni “alternativni modeli (hereze) u ekonomiji dobivaju zamah i priznanje samo u razdobljima percipiranih ekoloških i socijalnih kriza” (Simonič 2019:11). Logično je da u vremenima oskudice i nesigurnosti ljudi nastoje pronaći rješenja za vlastitu nepovoljnu ili ugroženu situaciju, uz istovremeno intenziviranje propitivanja postojećih ekonomskih modela koji su doprinijeli takvom stanju. U trenutku krize 2008. godine ta se kritika još snažnije usmjerila na brojne negativne aspekte kapitalizma i neoliberalnoga pristupa tržištu (Hahnel i Wright 2016). Međutim, prema Rakopoulosovu shvaćanju, solidarnu ekonomiju ne treba smatrati pojavom koja će zamijeniti “prazninu” nakon percipiranoga/predviđenoga/očekivanoga kolapsa države pod teretom takvoga, za društvo i planet u cjelini razarajućega ekonomskoga modela, već je treba smatrati svojevrsnim materijalnim mostom koji služi osiguravanju jednakosti u pristupu resursima (Rakopoulos 2016:146).

ALTRUIZAM, RECIPROCITET I SOLIDARNOST NASUPROT SEBIČNOSTI

Altruistički i suradnički nastrojeni oblici ponašanja u znanstvenoj su zajednici već uočeni kao svojevrsna protuteža agresivnosti i natjecanju kao važnijim evolucijskim i konvencionalnim ekonomskim silnicama (Sussman i Cloninger 2011:1). Međutim, sagledavanje materijalne građe na temelju koje se donose zaključci o evoluciji (Hart i Sussman 2011), ali i brojnih etnografskih primjera (Ostrom 1990), ukazalo je na činjenicu da takvi oblici ponašanja nisu “lijek ili usputni proizvod natjecanja i agresije, već su često glavni sastojak evolucije, ekologije i razvoja” (Weiss i Buchanan 2009).

Problem motiviranosti za takvo ponašanje ono je što, prema shvaćanju pojedinih

znanstvenika, raspravu o solidarnosti često vrti u krug (Benson 2011:196). Pitanje koje pokreće takvu cirkularnu raspravu pitanje je o tome krije li se u pozadini svakoga altruističkoga, solidarnoga ili suradničkoga ponašanja, makar i posredno, sebičan cilj. Etnografski primjeri diljem svijeta, poput promjene izrazito nasilničkoga ponašanja u ono suradničko (usp. Knauft 2011), ukazuju na mogućnost (uzrokovanu brojnim vanjskim i unutarnjim čimbenicima) promjene ponašanja koje se percipiralo kao prirodno i urođeno.

Suodnos suradnje i motiviranosti za suradnju pokazao je, na temelju eksperimenata koji su provedeni najčešće u dijadnim kategorijama,² koliko faktora utječe na donošenje odluke o nesebičnoj suradnji. Mogućnost stjecanja reputacije te mogućnost kažnjavanja onih koji ne surađuju pokazale su se važnima u takvim eksperimentima kojima se utvrđuju mehanizmi altruističkoga reciprociteta. Iz navedenih se eksperimenata može zaključiti da su sebičnost i nesebičnost izrazito uvjetovane dobitkom, ali i učestalošću (ponavljanja) kontakta s drugom osobom. Iz navedenoga jasno proizlazi da se nesebični načini ponašanja češće javljaju ako je osoba svjesna da će biti penalizirana za sebično ponašanje i ako zna da će steći određenu reputaciju ili biti primorana češće sudjelovati u interakciji s drugom stranom (vidi Fehr i Fischbacher 2003).

Fehr i Fischbacher tvrde da se ljudski altruizam proteže znatno iznad reciprocitetom uvjetovanoga altruizma i suradnje utemeljene na stjecanju reputacije (Fehr i Fischbacher 2003:785). Teorija igara pokazala se vrlo korisnom u razumijevanju mehanizama koji potiču (ili ne) altruističko ponašanje (taj zaključak vrijedi, naravno, u eksperimentalnim uvjetima koji uključuju najčešće dijadne interakcije, koje su mahom provedene kod studenata pripadnika dominantne kulture, što predstavlja određenu metodološku manjkavost (ibid.). Eksperimentalni su uvjeti pokazali da u takvim, umjetno kreiranim interakcijama osobe koje snažno zagovaraju reciprocitet (engl. *strong reciprocitors*) svojim ponašanjem kombiniraju altruističko nagrađivanje (za suradnju) i altruističko kažnjavanje (za kršenje normi i nefer ponašanja), čak i ako sami nemaju nikakve koristi od toga, te da na taj način često oblikuju završni rezultat igre (ibid.:785). Takvi pojedinci, koji su voljni kažnjavati nesuradničko ponašanje, te svjesnost o postojanju kazni za nesuradničko ponašanje utječu na izbjegavanje ne-suradnje, odnosno na jačanje suradnje (ibid.:786).

Nadalje, ovi isti autori postavili pitanje o tome do koje mjere oni koji prakticiraju snažan reciprocitet pridonose suradnji u situacijama koje uključuju veće grupe pojedinaca angažiranih oko nekogoga zajedničkoga dijeljenoga dobra. Takav tip dobra Ostrom i Ostrom (1977) nazvali su resursima zajedničke zalihe (engl. *common-pool*

² Dijadu čine dvije osobe u interakciji.

resources). Prema klasičnoj ekonomskoj podjeli dobara na temelju kriterija suparništva i isključivosti moguće je razlikovati četiri tipa dobara: privatna, javna, zajednička i klupska (Tomašević et al. 2020). S obzirom na to da je navedena tipologija okvirna i kontekstualno ovisna, treba je sagledavati samo kao oblik smjernice, na temelju toga koliko je jednostavno nekoga isključiti iz uživanja zajedničkoga dobra (ibid.:33). Zajednička dobra, kojima bi pripadali i resursi zajedničke zalihe, mogu imati otvoreni pristup i grupni pristup, pri čemu zajednička dobra s grupnim pristupom čine veći dio zajedničkih dobara (ibid.:36).

Kod zajedničkih dobara svaki član ima priliku da ima koristi od tuđih doprinosa. Altruističko nagrađivanje u takvim situacijama implicira da će se individualni doprinos jednoga člana povećati ako se poveća doprinos drugih članova, što vodi do zaključka da visoka očekivanja o doprinosima drugih potiču pojedince da i sami doprinesu više (ibid.). Ipak, doprinošenje zajedničkomu dobru može se i smanjiti ako postoji dovoljno pojedinaca koji nikada ništa ne doprinesu, što nakon dužega vremena (u slučaju eksperimenta ponavljanja igre) dovodi do razočaranja pojedinaca koji stalno doprinose i do prestanka njihova suradničkoga ponašanja. Kao snažan poticaj za suradničko ponašanje prepoznata je mogućnost stjecanja reputacije na temelju suradničkoga ponašanja kao svojevrsnoga socijalnoga kapitala. Suradnička reputacija u većini slučajeva rezultira time da takvi pojedinci sami jednostavnije postižu recipročni altruizam (Fehr i Fischbacher 2003:787) u slučaju promjene uloga.

Iako postoji velik broj onih koji prakticiraju snažan reciprocitet, samo njihovo postojanje ne sprječava prekid suradnje u tim uvjetima. To pak dovodi do već spomenutoga zaključka da će mala skupina sebičnih pojedinaca biti dovoljna da poništi suradnju ostalih. To ne znači da u grupi uopće ne postoje altruistični pojedinci, već implicira da će snažni zagovaratelji reciprociteta, ako smatraju da nitko drugi ne želi surađivati (a do toga će doći zbog učinka sebičnih pojedinaca), u konačnici i sami prestati surađivati. Kako bi se održala suradnja u interakcijama većega broja pojedinaca, odlučujuće je zadržavanje vjere da će svi, ili barem većina, surađivati (ibid.:789). Svaki mehanizam koji generira takvo vjerovanje mora omogućiti poticaj za sebične pojedince da surađuju. Altruističko nagrađivanje ili kazna za nesurađujuće pojedince u ponavljajućim situacijama (altruističko kažnjavanje) dvije su takve mogućnosti. Ako postoji mogućnost kažnjavanja onih koji ne surađuju, snažni zagovaratelji reciprociteta mogu tim postupkom odvratiti nesurađujuće pojedince od nesuradnje. To pak implicira da je dovoljan malen broj snažnih zagovaratelja reciprociteta da disciplinira većinu sebičnih pojedinaca, u slučajevima kada je moguća izravna kazna.

Reputacija altruističkoga ponašanja drugi je moćan mehanizam za pojačavanje suradnje u situacijama zajedničkoga dobra. Ako su ljudi uključeni u bilateralne susrete te u interakcije između većega broja pojedinaca (oko zajedničkoga dobra),

izbjegavanje suradnje, ako je prepoznato kao takvo, može smanjiti voljnost drugih da pomognu tim pojedincima u bilateralnoj situaciji. Reputacija, koja se zaslužuje u prethodnim interakcijama, važna je determinanta za buduće interakcije. Sudionici su spremni surađivati ako zadrže vjerovanje da će i drugi sudionici surađivati te ako ta suradnja s vremenom ne erodira. Mehanizmi za očuvanje uzajamnoga altruizma ili suradnje su altruističko kažnjavanje i stjecanje reputacije koje je bitno za postizanje uzajamnoga reciprociteta.

O problematici reciprociteta u procesima davanja i primanja pisao je Marcel Mauss u svojem ključnom djelu *Esej o daru* (Mauss 1966 [1925]). On je istaknuo kako brojne ljudske odnose prožima princip triju obaveza: obaveza dati, obaveza primiti i obaveza uzvratiti. Taj se obrazac ne odnosi samo na materijalne predmete već i na postupke, kao što je, primjerice, gostoprimstvo, što su u mnogim društvima kao obrazac uočili brojni filozofi, teoretičari kulture i antropolozi, na primjer Nietzsche, Williams i Laidlaw (prema Layne 2020:5).

ZEMLJA KAO PROSTOR (NE)SOLIDARNOSTI – POGLED RANIH ISTRAŽIVAČA SELA

U kontekstu solidarne ekonomije zajedničko dobro ima posebno mjesto (Hardin 1968). Ako zajedničko dobro sagledamo s aspekta gospodarskih aktivnosti na selu u 19. i početkom 20. st., tada pod zajedničkim dobrom podrazumijevamo zajedničke resurse za zajedničku upotrebu. To je najčešće zemlja, primjerice, šume, maslinici, pašnjaci, sjenokoše, oranice, zajedničko mjesto ribolova.

Zajednička zemljišta (općinska) na teritoriju Hrvatske spominju se već u srednjem vijeku, npr. u brojnim statutima. Po načinu postanka mogu biti različita, a zajedničko im je da su samo neka od njih, kao izuzetak, preživjela do danas (Kale 2009, 2019).

U ovom se radu analizira interakcija vlasnika – korisnika specifičnoga oblika zajedničkoga dobra koji je nastao u 19. stoljeću – zemljišnih zajednica. Jedan je od razloga za odabir zemljišnih zajednica taj što su one, po zakonu kojim su osnovane, bile dužne održavati glavne skupštine i voditi zapisnike, pa je čitanjem tih zapisnika bilo moguće uočiti te donekle popratiti zanimljivu dinamiku upravljanja glavnim resursom zajedničke zalihe te zajednice – najčešće šumom ili pašnjakom. Zemljišne su zajednice postojale na građanskom području Hrvatske u nekoliko oblika. One su obuhvaćale urbarske zemljišne zajednice i tzv. stare urbarske zajednice. Pravnici Ivan Koprić navodi da su stare urbarske zajednice “uključivale tri oblika: plemićke (plemenitaške, plemenske) općine (zajednice seljaka plemića), privilegirane (poveljirane) općine egzempcionalista (ni kmetovi ni seljaci plemići, nego slobodnjaci) i urbarske općine

s kmetovima koji su uspjeli očuvati pravo uživanja na nekom zemljištu odvojenom od vlastelinskoga” (Koprić 2015:547). Urbarske zemljišne zajednice nastale su u drugoj polovici 19. stoljeća, nakon ukidanja kmetstva. Dotadašnjim su kmetovima prepuštena njihova selišta, odnosno zemlja koju su obrađivali. Ta je zemlja neko vrijeme bila u dvostrukom režimu, što znači da seljaci nisu odmah postali pojedinačni vlasnici zemlje, već su vlastelini kao dotadašnji vlasnici dobivali od seljaka određenu naknadu za korištenje zemlje. Nakon toga je odlukom cara Franje Josipa provedena segregacija, “odnosno izdvajanje šuma i pašnjaka u urbarske zemljišne zajednice, što je *de facto* predstavljalo stjecanje prava vlasništva dotadašnjih kmetova na tako izdvojenim urbarskim zemljišnim zajednicama” (Golub 2016:78). Zemljišne zajednice time predstavljaju skupine ovlaštenika (seljaka povezanih obiteljskim vezama ili mjestom stanovanja) koji raspoložu pravima vlasništva nad nekretninama, najčešće zemljištu (vidi Margetić 1981; Zakošek 1993/1994). U drugoj polovici 19. stoljeća u banskom dijelu Hrvatske i Slavonije bilo je formirano oko tri tisuće urbarskih zemljišnih zajednica (Golub 2016). Pojedine zemljišne zajednice kupovinom bi stekle i dvorce (kao što je slučaj s dvorcem u Đurđevcu, vidi Golub 2016), ili bi imale lokalnu gostionicu ili kupalište u svojem vlasništvu, na zemlji koja im je pripala kao ovlaštenicima. Na području Vojne krajine, koja je ukinuta 1871. godine, pašnjaci i šume podijeljeni su između bivših krajišnika i države (Austro-Ugarske Monarhije). Urbarske zemljišne zajednice i krajiške imovne općine predstavljale su zajedničko dobro ili, kako ih Stojsavljević naziva – kolektivna seljačka zemljišta (Stojsavljević 1973:286) s grupnim pristupom. Kao povlasticu dobivali su ih pojedinci seljaci, ali i plemići (ibid.:286), a neka od tih zajedničkih zemljišta uspjela su se očuvati do nakon Drugoga svjetskog rata.

Urbarske zemljišne zajednice i krajiške imovne općine posjedovale su zajedničku zemlju koja je bila spojena s vlasništvom kuće te se pri tom, navodi Stojsavljević, nije gledalo na veličinu samoga posjeda (Stojsavljević 1973:286). Imale su vlastitu pravnu osobnost te skupno (dakle nerazdijeljeno) uživanje imovine od strane ovlaštenika, ali po alikvotnom načelu. Porezne su vlasti za porez opterećivale zemljišnu zajednicu kao pravnu osobu (ibid.:287). Ivan Koprić ističe kako su prava zajedničara bila “nalik pravu upotrebe i plodouživanja, ali su se nasljeđivala, što ih razlikuje od stvarnih prava u okviru prava vlasništva” (Koprić 2015:547). Mogla su se i otuđiti, uz pravo prvokupa ostalih zajedničara. Zemljišne zajednice “imale su svoju gospodarsku opravdanost krajem 19. i početkom 20. stoljeća jer su u mnogome zajedničari bili efikasniji kada su zajednički obrađivali zemlju, a s druge strane, zemljišna zajednica je ostvarivala prihode kojima su se između ostalog, financirale kupnje novih posjeda” (Golub 2016:82). Stojsavljević navodi kako su osobito pogodni bili pašnjaci jer se na njih dogonila stoka ne po veličini pripadnosti, već su se naprosto na ispašu vodila ona grla koja je vlasnik imao, što je pogodovalo onim seljacima s malim ovlaštениčkim pripadnostima (Stojsavljević

1973:287). Odluke su se donosile na glavnoj skupštini, prema broju ovlašteničkih prava. No, da odluke nisu bile uvijek sasvim pravične, navodi isti autor pišući o povijesti đurđevačkih zemljišnih zajednica. On je uočio da su “bogatiji seljaci od siromašnijih kupovali njihova ovlaštenja i donosili odluke o upravljanju zemljišnom zajednicom pa i odluke o diobi zemljišnih zajednica koje su se mogle donijeti dvotrećinskom većinom” (Golub 2016:85). To je u skladu s Mirkovićevom tezom o tome da raslojavanjem (u ekonomskom smislu) dolazi i do gubitka solidarnosti, što se podudara s rezultatima eksperimenata koje su analizirali Fehr i Fischbacher (2003), a koji ukazuju na to kako je dovoljno svega nekoliko sebičnih pojedinaca da smanje opću razinu suradnje te da je u konačnici i dokinu. Stojšavljević o tom raslojavanju navodi kako su često imućniji seljaci pokušavali uspostaviti veći red, u smislu da su pokušali inzistirati na napasanju po pripadnosti (pašnjaci su bili na različitim lokacijama, često udaljeni od ovlaštenika) i da su optuživali siromašnije seljake da zaostaju, posebice kod plaćanja poreza. On čak navodi kako su postojali rijetki slučajevi u kojima su imućniji seljaci tražili da napuste zemljišnu zajednicu i osnuju svoju novu, s ciljem racionalnijega iskorištavanja pašnjaka (Stojšavljević 1973:287). Ipak, navodi isti autor, najčešće je do diobe dolazilo kada su seljaci postajali osjetljiviji na svoja privatna prava nego na kolektivna, što je često kolidiralo i s nemogućnošću podmirivanja seljačkih potreba (ogrjev, građevni materijal, ispaša stoke i sl.) putem kolektivnih dobara (ibid.:288), koja su činila okosnicu ekonomskoga života seoskoga stanovništva.

U razdoblju između dvaju svjetskih ratova zemljišna zajednička dobra počinju se rastakati. Onoliko dugo koliko su kolektivna prava štitila i najsiromašnije seljake osiguravajući im osnovu održanja, ravnoteža u lokalnim zajednicama, unatoč socioekonomskoj (ili, bolje reći, materijalnoj) heterogenosti, nije bila dovedena u pitanje. Primjerice, kolektivna su prava bila pravo na općinsku ili seosku vodu za ljude i stoku, pravo na općinsku pašu i općinsku ili seosku šumu koja je predstavljala kolektivnu imovinu općine ili sela.

“Priroda seljačkog posjeda se počinje mijenjati kada se kod imućnijih seljaka razvije želja za većim posjedovanjem, što su feudalni odnosi u znatnoj mjeri sprječavali. No, kada se podijele šume i pašnjaci, kada se individualizira nekadašnji kolektivni posjed, a bogatiji seljaci počnu kupovati, zaokruživati svoje posjede, a plemstvo oduzme seljacima pravo na pašu i drva, tada se počinje krhiti seljački kolektiv, počinje jagmama za otimanjem i dobiti, mijenja se priroda seljačkog posjeda” (Mirković 1937:22).

Do prve polovice dvadesetoga stoljeća u Hrvatskoj je opstalo još mnogo zemljišnih zajednica i upravljanje njima ovisilo je o lokalnim seoskim zajednicama i

odnosima unutar njih. Zemljišne zajednice ukinute su 1947. godine, ali je pitanje povrata imovine zemljišnih zajednica ostalo do danas neriješeno te je i dalje vrlo aktualno. Neke od inicijativa koje se bore za povrat imovine zaživjele su i na društvenim mrežama, koje im služe kao poluga za informiranje članova (pojedinaца koji zagovaraju povrat imovine zemljišnih zajednica), ali i za motivaciju neaktivnih nasljednika ovlašteničkih prava zemljišnih zajednica (grupa na Facebooku "Zemljišne zajednice Hrvatske", www.inicijativa-povratimovine.hr).³

Na stranici inicijative za povrat imovine moguće je pratiti aktualnosti vezane uz problematiku povrata te uočiti snažnu kontinuiranu aktivnost za povrat imovine zemljišnim zajednicama. Tako je u kolovozu 2021. godine tiskana brošura "Kronologija događanja o povratu imovine zemljišnim zajednicama" autora Dragutina Bašića i urednika knjige Zdenka Vukovića Cene (<http://www.inicijativa-povratimovine.hr/2021/08/>). Na istim stranicama vidljivo je da je 2017. godine osnovano Povjerenstvo za rješavanje otvorenih pitanja zemljišnih zajednica (<http://www.inicijativa-povratimovine.hr/osnovano-povjerenstvo/>)

Pravnik Ivan Koprić upozorava da otvorena pitanja u vezi s povratom imovine zemljišne zajednice slijede iz prirode zemljišnih zajednica u Hrvatskoj, pri čemu su one samo djelomično usporedive s javnim i zajedničkim dobrima i sličnim kategorijama u drugim zemljama (Koprić 2015:546). On sam ističe kako pri procjeni vrijednosti imovine zemljišnih zajednica valja očekivati brojne probleme (ibid.:550). Pojedini pravници ističu kako je gotovo nemoguće inzistirati na povratu samoga zemljišta, te se zalažu za materijalne kompenzacije nasljednicima ovlašteničkih prava (Šagovac 2014).

Važnost zemljišnih zajednica za seosko stanovništvo očituje se i u činjenici da su se zemljišne zajednice koje su se brže urbanizirale, prije i razdijelile, s obzirom na to da je zakon predviđao i tu mogućnost. O različitim aspektima kolektivističkih obrazaca seljačke ekonomije pisali su istraživači hrvatskoga sela, navodeći njihovu važnost za održanje seljačkoga posjeda, pa i stabilnosti socijalne strukture. Solidarnost unutar seljačkoga kolektiva bila je i opstajala kao dio kulture, čineći ekonomiju u određenoj mjeri manje materijalističkom nego od prodiranja kapitalističkih obrazaca. Tako Mijo Mirković (1937:22) piše da su seljaci nejednakoga materijalnoga statusa mogli "živjeti jedni uz druge u istom selu i u dobrim odnosima sve dotle dok su neka opća kolektivna prava i najsiromašnijih seljaka osigurana, npr. pravo na općinsku ili seosku vodu za ljude i stoku, pravo na općinsku pašu i općinsku ili seosku šumu" (ibid.:22). I Bičanić i Mirković pišu o seljačkoj solidarnosti kao potki međusobnih (ekonomskih) odnosa.

Vrste uočenih solidarnih ekonomskih odnosa na selu podijelile smo u tri osnovne

³ Zahvaljujemo anonimnom recenzentu što nas je uputio na postojanje internetske aktivnosti inicijativa za povrat imovine zemljišnim zajednicama.

skupine. Prva se odnosi na osjećaj uzajamnosti u seoskom kolektivu, odnosno uzajamnoga altruizma, druga na solidarnost spram različitih socijalnih položaja seljaka i treća na kolektivnu imovinu općine ili sela, odnosno, u ovom slučaju, zemljišne zajednice.

Uzajamni altruizam na selu

Prva vrsta solidarnih odnosa u seoskim, poljoprivrednim zajednicama, uzajamnost, najčešće se očitovala u međusobnom pomaganju u poljoprivrednim i drugim radovima. Bićanić navodi da se ponekad govori o seljačkom individualizmu, no tvrdi da to nema uporište u realitetu seljačkoga života. Ponavlja da ima malo seljačkih gospodarstava koja bi mogla samostalno, bez pomoći sela, vršiti sve gospodarske poslove te da je “seljak upućen jedan na drugoga na uzajamnu pomoć” (Bićanić 1996 [1936]:1 – 24).

Ta je vrsta solidarnosti zanimala i Antuna Radića, i on je u svojoj “Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu” (u daljnjem tekstu “Osnova”) u poglavlju “Cijelo selo kao zadruga” tu problematiku nastojao zahvatiti pomoću pitanja o uzajamnoj pomoći između suseljana, zajedničkim seoskim dobrima i načinima njihova upravljanja. Tako se u “Osnovi” nalaze pitanja o pojedinim običajima koji ukazuju na određene oblike na reciprocitetu temeljene solidarne prakse. Pritom se taj reciprocitet prvenstveno uočava kod gospodarskih aktivnosti pa je Radić ta pitanja umetnuo u dijelu “Osnove” koji ispituje običaje kod poslova, posebice zajedničkih i skupnih poslova. Zanimaju ga odgovori na sljedeća pitanja: “Kod kojih poslova pomaže susjed susjedu i seljanin seljaninu bez plaće i pogodbe? Kakvih tu ima običaja?”. Kao primjere Radić je naveo “mobu”, zajednički lov ribe ili zajedničko služenje mlinom te pritom pitao o vrstama pogodbe i prava pojedinih sudionika u tom procesu.

Velik broj ranih istraživača bilježi primjere uzajamnosti prilikom obavljanja poslova (npr. (Lovretić 1990 [1897]:296; Ivanišević 2006 [1906]:339; Lang 1992 [1915]:575–576; Lukić 2020 [1905–1953]:835; Novljan 2014:261). Pojedini etnolozi, poput Branka Đakovića, sintetizirali su postojeće zapise o takvoj vrsti uzajamne pomoći (sprega, moba, ortakluk) na selu (Đaković 1994).

Ova vrsta uzajamnosti posve je u skladu s principima uzajamnoga altruizma, odnosno Maussove trostruke obaveze davanja, primanja i vraćanja (u ovom konkretnom slučaju – usluge prilikom obavljanja neke vrste seoskoga posla). Ipak, to nije isključivalo solidarnost, koja se odnosila na pomaganje u nevolji, primjerice, kad selo podiže kuću onomu komu je izgorjela, daje ovce onomu komu su ukradene, kada bogatiji seljaci zimi bez traženja naknade daju siromašnijima od svojih viškova ljudske i stočne hrane. Iako ovakav tip solidarnosti ne predviđa da se usluga morati vratiti, ipak pomaže u stvaranju

reputacije davateljima, za slučaj da se i njemu dogodi takva nepogoda.

Dio uzajamnosti obuhvaća osjećaj povjerenja u kolektiv.

“Svatko osjeća da zavisi od svih i spreman je da pomogne svima. Još dugo i pošto prodre novčano gospodarstvo na selo, na selu mnogo vrijedi 'riječ među ljudima'. Na tu riječ i u četiri oka sklapaju se pogodbe (npr. o ispaši, sječi šume, o zajedničkom paljenju vapna), ali se na tu riječ daje u zajam ('pomogao sam ga', 'pomagao me je') i novac, i to u razmjerno velikim iznosima, bez svjedoka, bez pismenoga ugovora” (Mirković 1937:22).

Bićanić govori kako je upravo veliko siromaštvo potaknulo tu uzajamnost, tj. solidarnost.

“Veliko izrabljivanje seljaka, kriza i naglo osiromašenje stvorilo je iznova veoma mnogo smisla za međusobno ispomaganje. ... Danas više jedna obitelj nije u stanju da bude potpuno dostatna sama sebi, kao što je nekada bila [kućna] zadruga. Zato ona traži pomoć susjeda, pomoć sela, pomoć svega seljaštva. ... Na taj se način stvaraju novi oblici zajedničkoga rada i suradnje. ... Na te stare oblike zajedničarskog rada danas se nadovezuju organizirani načini samopomoći” (Bićanić 1996 [1936]:I – 112).

Klasno-socijalna solidarnost

Drugu vrstu solidarnosti prepoznajemo u zalaganju seljaka za pravednost u zemljišnim i nadničarskim odnosima, a povezano sa socijalnim slojem seljaka odnosno društvene skupine, kao što su siromašni, žene i djeca. Tako Bićanić govori da unatoč tome što se “našem seljaku već desetljećima sudi po rimskom pravu, pravno shvaćanje seljaštva je daleko od toga”. Na temelju starog seljačkog pravnog shvaćanja o zemlji, radu i pravdi te pod pritiskom krize, stvaraju se novi oblici seljačkog zajedničkog života, smatrajući da je to “plod novih snaga koje razvija u narodu seljački pokret” (Bićanić 1996 [1939]:II – 17). Tih 1930-ih godina seljaci u Hrvatskom zagorju i Prigorju iniciraju pokret putem organizacija “Gospodarske sloge” unutar kojega su se borili za bolje uvjete rada, nadnice, sklapali sporazume s vlastelinstvima i kolektivne ugovore.

Primjerice, jedna od važnih tema odnosi se na zahtjev seljaka da vlastelin ne smije ostaviti zemlju neobrađenu, već je mora dati na obrađivanje ili je sam obraditi, posebno u područjima gdje je zemlje malo, a ljudi su bez posla i u siromaštvu.

“Iz toga razloga traže seljaci gotovo u svakom zapisniku kolektivnog ugovora, da vlastelin dade zemlju na obrađivanje 'na dio', ne po svojoj

volji, nego prema potrebama seljaka. Pri tome vode seljaci računa o tome, da najsiromašniji dobiju zemlju na obrađivanje prvi, a zatim ostali redom. Samo podjeljivanje zemlje na obradu stavlja se pod kontrolu sela, odnosno povjerenika 'Gospodarske sloge'" (Bićanić 1996 [1939]:II – 17).

Bićanić tako navodi da je to "najbolji dokaz o slozi, solidarnosti i jednodušnosti seljačkog kolektiva" (Bićanić 1996 [1939]:II – 18).

Nadalje se navodi da zagorski seljak, za razliku od vojvođanskoga gdje je prevladao kapitalistički poljoprivredni sistem, strogo razlikuje rad za nadnicu kod seljaka i kod vlastelina.

"...dok su vlastelinstva plaćala seljacima nadnicu od tri do 6 dinara dnevno, bez hrane, davali su seljaci jedan drugome nadnicu od 7 do 10 dinara te hranu i piće. Znači da je seljak seljaku plaćao barem dvostruko veću realnu nadnicu nego li vlastelin" (Bićanić 1996 [1939]:II – 18).

Zabilježene su i rane seljačke borbe za rodnu ravnopravnost te prava i zaštitu djece. Tako Bićanić bilježi da "žene dobiju još manje nadnice nego što su muške. Njih zapadne tri i po do pet dinara na dan za poljski rad (Nešto manje nego kava u zagrebačkim kavanama! Op. ur.)" (Bićanić 1996 [1936]:I – 113) te ističe seljačko shvaćanje o ravnopravnosti žena: "gotovo se u svim slučajevima traži, da i žene dobiju jednake poljske nadnice kao i muškarci, 'jer jednaki posao rade'" (Bićanić 1996 [1939]:II – 17). Što se tiče dječjih prava, navodi se u svim zapisnicima da seljaci traže zabranu dječjega rada za nadnicu zato što vlastelinstva iskorištavaju jeftinu dječju radnu snagu za poslove koji traže "snagu odraslih muškaraca" te zato što dječji rad uzrokuje zdravstvene probleme kod djece. Prema svjedočenju seljaka u Zagorju, djeca "prerano moraju raditi teške poslove pa se ne mogu razviti. Zbog toga su krhlija i slaba", a ne zato što se slabo hrane, kako su tumačili liječnici u Zagorju (Bićanić 1996 [1939]:II – 16). Oni tako traže da se za djecu do dvanaest godina, odnosno četrnaest godina, zabrani svaki rad kod vlastelinstva te pristaju jedino na zapošljavanje starije djece na lakšim dječjim poslovima, kao što je pastirski ili plijevljenje vrta, ali se zalažu i za to da taj dječji rad mora biti pod nadzorom povjerenika "Gospodarske sloge",⁴ koji daju dozvolu za zapošljavanje djece. "Djeci je određena minimalna nadnica od 10 dinara na dan" (Bićanić 1996 [1939]:II – 16).

⁴ "Gospodarska sloga" bila je organizacija koju je osnovala Hrvatska seljačka stranka u srpnju 1935. godine. Osnovana je zbog loših životnih uvjeta seljaštva u Hrvatskoj, radi njihova poboljšanja. Osnovana je u Zagrebu pod nazivom: "Sloga, kulturno gospodarska i pripomoćna zadruga s ograničenim jamstvom". Izdavala je glasilo "Gospodarska sloga".

Solidarnost, uzajamnost i reciprocitet prilikom upravljanja zajedničkim dobrom

Treću vrstu solidarnih odnosa čine kolektivna imovina općine ili sela ili zemljišne zajednice i solidarnost u načinima gospodarenja zajedničkom imovinom zemljišne zajednice, te će upravo pregovaranje oko prevage sebičnih ili altruističnih motiva za djelovanje u zemljišnoj zajednici Demerje biti predmet analize u drugom dijelu rada. O važnosti zajedničke imovine pisao je i Mirković: "Seoski (općinski, skupni) pašnjaci i šume sačinjavaju ôs maloga posjeda, od njih zavisi ekonomska egzistencija mnogih sitnih, ali za mali posjed i seljačku obitelj, važnih poslova: ovčarstva, svinjarstva, peradarstva, i koristi: drvo za ogrjev, za kućne potrebe za oruđa, pa i za prodaju" (Mirković 1937:25). Radić je istraživao mnoge aspekte zajedničke imovine i odnosa na kojima se upravljanje tom imovinom zasniva, primjerice, putem pitanja o skupnom (zajedničkom) imetku, nekretninama ili pokretninama, o upravljanju takvom imovinom te odnosu seljana prema zajedničkom imetku: "čuvaju li ga il pak svak gleda da što od njega otkine veleći 'općinsko je?'" te

"Može li selo dati pravo na taj zajednički imetak komu iz drugoga sela i kako se to događa? Može li se to pravo domaćem čovjeku uzeti? Kako je uređena paša na zemljištima, od kojih svako ima gospodara, ali nije ograđeno? Smije li tko svoje ograditi, pa i ograđuje li? Što na to drugi? Tko pase blago cijeloga sela? Kako toga plaćaju i tko mu daje 'brašno' (hranu)?" (Radić 1997 [1897]:46–47).

Iz odgovora koji su na ta pitanja prikupljeni vidi se da je taj imetak vrlo raznolik. Tako npr. iz Lovretičeve monografije "Otok" saznajemo da su stanovnici Otoka imali gostionicu u zajedničkom vlasništvu (koju su davali u najam) te zajedničke pašnjake (Lovretić 1990 [1897]:433). U Poljicima imaju zajednički posjed "didovina", na koji imaju pravo korištenja (Ivanišević 2006 [1906]:340). Lukić je u nedavno objavljenoj trećoj etnografskoj monografiji sela Klakara popratio i promjene koje su se dogodile u upravljanju zajedničkim posjedom, od glavara zemljišne zajednice do Mjesnoga narodnoga odbora (Lukić 2020:816). Pritom je vrlo detaljno, čak navodeći inicijale osoba koje rade štetu, uočio netransparentno upravljanje tom zajedničkom imovinom, ali i maćehinski odnos prema zajedničkom imetku (ibid.:816). Tako navodi: "Ako bi tko prigovorio što se to radi, čovjek bi lako odgovorio: 'Pa to je selsko, to se more uzet, koliko tko oće i kad oće, to nema gazde.' 'I uzeo bi travu ili sino bez brige i slobodno, ko da je to samo njegovo, a ne i drugog svita iz sela'" (ibid.:816).

Slično je zabilježio i Fran Novljan na Boljunštini: "Ča je komunsko je svačigovo, a ča je svačigovo je ničigovo" (Novljan 2014:251–252). Tako je i nastala uzrečica koja se koristi kada

netko radi štetu prilikom nekoga posla: "Ti delaš, kako da si na komunskeni!" (ibid.:251–252).

Iako ovaj odnos pun nepoštovanja prema zajedničkom posjedu vrlo vjerojatno nije jedini ni glavni razlog raslojavanja seljaštva koje je poticalo diobu zemljišnih zajednica, moguće je pretpostaviti da je činio važan element okolnosti koje su u konačnici dovele do toga da su brojne zemljišne zajednice prodale svoje zajedničko zemljište ili posjede te ih razdijelile. U tom smislu, Mirković (1937) smatra kako je upravo rastakanje kolektiva, potaknuto kapitalizmom, razlog raslojavanja seljaštva i gubitka osjećaja uzajamnosti, pa i solidarnih ekonomskih odnosa.

Ističući, s pravom, kako se o temi zajedničkih dobara u hrvatskoj etnologiji nije puno pisalo, etnolog Jadran Kale dao je eruditski pregled povijesti zajedničkih dobara u Hrvatskoj, s posebnim osvrtom na Dalmaciju, i detaljno prikazao procese postupne privatizacije, odnosno nestanka (uz navođenje iznimaka) prežitaka takvih resursa zajedničke zalihe u svijetu (Kale 2009). Pritom je detaljnije analizirao dva otočna primjera – otok Žirje i Lun na otoku Pagu.

Solidarnost u ekonomskim odnosima seljaka u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća kompleks je uvezanih povijesnih odnosa, kulturnoga nasljeđa, ali i seljačke demokratičnosti, dubinske borbe za kolektiv, pravičnost i socijalna prava, ili pak začetaka ekonomskoga individualizma i različite moći onih nejednako imućnih. U ovom smo detaljnom pregledu prikazale nekoliko slojeva solidarnih praksi, kako su ih opisali neki od ranih istraživača sela, čime smo pokušale postaviti okvir za drugi dio rada, u kojem ćemo prikazati primjer zemljišne zajednice Demerje te dinamike solidarnih i onih manje solidarnih silnica u tom seoskom kolektivu.

METODOLOGIJA I METODOLOŠKA OGRANIČENJA ARHIVSKOGA ISTRAŽIVANJA

Jedan od smjerova istraživanja solidarnih praksi u Hrvatskoj u okviru projekta "Solidarna ekonomija u Hrvatskoj: antropološka perspektiva" (SOLIDARan) usmjeren je k prošlosti. Njime se želi istražiti postoje li i u kojem obliku primjeri praksi koje možemo smatrati svojevrsnom pretečom praksi solidarne ekonomije. U ovom smo se radu ograničile na kraj 19. i početak 20. stoljeća kao donje granice istraživačkoga interesa, iako smo svjesne da bi i istraživanje dublje u prošlost sigurno iznjedrilo brojne primjere solidarnih praksi. Navedeno je razdoblje istovremeno i vrijeme konstituiranja etnologije kao samostalne znanosti u Hrvatskoj i doba kada započinje publiciranje prvih stručnih publikacija. Godine 1897. Antun Radić objavio je "Osnovu", čime je započelo sustavno prikupljanje etnografske građe u Hrvatskoj po određenom programu i viziji. U tom su upitniku, koji nastoji zahvatiti brojne aspekte tradicijske kulture, svoje mjesto našla

i pitanja koja se tiču pojedinih običaja i prava koja možemo povezati s konceptima solidarne ekonomije. Na temelju "Osnove" uslijedile su monografije istraživača uronjenih u istraživano područje te istraživača, kako ističe Jasna Čapo Žmegač, za onodobnu etnologiju naprednih stavova (Čapo Žmegač 1997:13).

Istraživanja sebičnoga/nesebičnoga ponašanja u kontekstu solidarnosti, kao preduvjeta za ostvarivanje zajedničke dobrobiti za veći broj članova zajednice, čini se zahtjevnim zadatkom za istraživača, čak i u slučaju kada ima priliku izravno o tome razgovarati sa sugovornikom u istraživanju. Zaključivati o takvom ponašanju u prošlosti, a sve na temelju arhivske građe, činilo se gotovo nemogućim. Imajući na umu sve ambivalentnosti koje prate arhive, načine njihova kreiranja i mogućnosti za analizu koje nude (Zeitlyn 2012), zapisnici sjednica Glavne skupštine ovlaštenika zemljišne zajednice Demerje (u ovom konkretnom slučaju), koje su najčešće bilježili profesionalci – bilježnici ili rijetke pismene osobe iz same zajednice (što se može uočiti po tome što su se pojedini ovlaštenici potpisali stavljanjem križića uz ime koje je napisao bilježnik ili po tome što se uočava vrlo nesiguran rukopis) – poslužili su kao svojevrsni "surogati za događaje koji su ih kreirali" (Zeitlyn 2012:469). Određeni dijelovi zapisnika omogućili su iščitavanje građe o međusobnim odnosima ovlaštenika. Ono što je bilo napisano, kao i ono što nije, omogućilo je uvid u razinu međusobne solidarnosti ovlaštenika u konkretnim ekonomskim aktivnostima.

Prilikom istraživanja zapisničke građe zemljišnih zajednica (općenito), najveći je dio bio posve dokumentarističkoga karaktera i nije odražavao nikakve osobne stavove, a mogućnosti za donošenje zaključka o tome jesu li ljudi u to vrijeme bili solidarni ili ne bile su vrlo ograničene na temelju takvoga tipa podataka. Pa ipak, bilo bi krivo utvrditi da to nije bilo moguće. Naime, u određenim bi slučajevima zapisnici glavnih skupština zemljišnih zajednica bili detaljniji te su omogućili uvid u određene prijepore, kao što je to bio slučaj kod zapisnika zemljišne zajednice Demerje. Bile smo itekako svjesne ograničenja koja arhivski tip istraživanja nameće etnologima i kulturnim antropolozima naviklim na osobne kontakte s ispitanicima. Primjerice, u ovom se slučaju oslanjamo na pretpostavku da su analizirani zapisnici, rukom pisani i ujedno naš jedini izvor promatranih zajednica, točni i precizni. Takva građa, sagledana kao surogat, omogućila je donošenje određenih zaključaka.

Analiza dijela zapisnika sjednica ovlaštenika zemljišne zajednice Demerje iz razdoblja 1920. – 1927. godine pokazala je da je nešto detaljniji uvid u načine prakticiranja solidarnosti u prošlosti ipak donekle moguć. Ti su zapisnici sačuvani u Državnom arhivu u Zagrebu, u fondu Upravne općine Stupnik 1904. – 1945., koji se sastoji od 56 knjiga i 11 kutija. U ovom su radu analizirani zapisnici zemljišne zajednice Demerje: HR DAZG 1051, knj. 50 (zapisnici glavnih skupština iz 1921, 1922 i do 20. 3. 1923. godine) i HR DAZG 1051, knj. 51 (zapisnici glavnih skupština od ožujka 1923 do 1928.).

SOLIDARNOST I ALTRUIZAM U ZEMLJIŠNOJ ZAJEDNICI DEMERJE NA PRIMJERU RASPOLAŽBE ŽIRA

U Državnom arhivu grada Zagreba nismo pronašle osnivački akt zemljišne zajednice Demerje niti pravilnik o njezinu radu. Pravilnici ostalih zemljišnih zajednica napravljeni su po propisanom tiskanom obrascu u koji se upisuju nazivi (same zemljišne zajednice), način na koji se oslovljava čelna osoba zemljišne zajednice (najčešće glavar ili predsjednik) te kojim tipom zajedničkoga posjeda i količinom raspoláže. Ponegdje bi građa vezana uz zemljišne zajednice sadržavala i sačuvan primjerak takvoga pravilnika, a ponekad čak i temeljnu knjigu s popisom svih ovlaštenika s adresom i udjelom. Jedan takav popunjen obrazac pravilnika za zemljišnu zajednicu Praputnjak objavio je 1981. godine Lujo Margetić.

U Diplomatičkom zborniku Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, koji je uredio Tadija Smičiklas (1908), nalazimo podatak o darovanju zemlje od strane kneza Ivana Okićkoga 1280. godine cistercitima s Otoka svetoga Jakova, jednoga od zagrebačkih otoka na Savi koji je nestao regulacijom Save (vidi Dujmović 2016). Cisterciti su tom prigodom dobili zemlju na području Brezovice i trsje u Čučerju. U vezi sa zemljom na području Brezovice, kao jedan od međaša navodi se potok "Damerie", po kojem je, izgleda, ime dobilo i samo naselje. Danas postoje i vrijedni amaterski pokušaji sumiranja povijesnih podataka o Demerju, kao što je, primjerice, blog *Gledišta vujca Štefine*, autora Stjepana Kosa (Kos 2010).

Demerje je do 1456. god. bilo u sastavu brezovičkoga vlastelinstva, a tada dolazi do diobe imanja pri kojoj Hudi Bitek i Demerje postaju zasebna cjelina, koja u narednim godinama i stoljećima mijenja mnoge vlasnike. Demerje se 1465. nalazi u posjedu Jurja Farkasya, 1507. god. Baltazara Alapića, a kasnije dolazi u posjed obitelji Patačić. Kos navodi kako su obitelji Lentulaj i Kulmer najvjerojatnije bile zadnji posjednici Demerja i Hudoga Bitka, prije agrarne reforme (<http://svetipetardemerje.blogspot.com/2010/09/kratka-povijest-demerja.html>). Štefanija Popović navodi Josefinu Kulmer kao vlasnicu imanja Demerje s 34,4/8 selišta na temelju podataka prikupljenih za određivanje odštete za izgubljene urbarijalne kmetske obveze i zemlje. Na temelju građe iz 1854./55. godine Štefanija Popović donosi podatak o tome kako je na tom selištu živjelo 36 selišnih obitelji (Popović 1995:285).

Kos (2010) ističe kako je u prošlosti Demerje imalo veći značaj od Brezovice "budući da je bilo drugo po veličini (nakon Stupnika) selište u ovom kraju" (ibid.). Stoljećima je bilo samostalna seoska općina – sučija,⁵ što povijesni izvori prvi put

⁵ Prema internetskoj *Hrvatskoj enciklopediji*, sučija (sučija) u hrvatskom pravno-povijesnom nazivlju predstavlja izraz za sudski okrug, odnosno područje na koje se proteže nadležnost nekoga suda.

spominju 1507. godine, ali s velikom vjerojatnošću možemo tvrditi da je samostalna sučija Demerje postojala i ranije. Demerje s pripadajućim Leskovcem postaje porezna općina u sastavu Upravne općine Stupnik (dio Kotara Samobor), a od 1916. godine pripojena je Kotaru Zagreb.⁶

Kos navodi kako su u Demerju postojale dvije plemenitaške kurije, ona obitelji Patačić (kasnije Kulmer), na Krčelićevu brijegu, i ona obitelji Lentulaj, čija lokacija nije poznata. Ipak, autor bloga ističe kako ništa od kurija nije ostalo sačuvano (<http://svetipetardemerje.blogspot.com/2010/09/kratka-povijest-demerja.html>).

Danas naselje administrativno pripada Gradu Zagrebu, gradskoj četvrti Brezovica, a 2021. je imalo 737 stanovnika (Popis stanovništva RH 2021) i među najrjeđe je naseljenima u Zagrebu.⁷

Demerje danas, prema tipologiji ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske koju je razradio Aleksandar Lukić (2012), i kao dio zagrebačkoga prstena, klasificira se u skupinu dostupnijih, o cirkulaciji ovisnih naselja (ibid.:212). Za takva je naselja tipično da su manja, rjeđe naseljena i sa slabije razvijenim funkcijama, a ono što ih izdvaja od ostalih takvih naselja izrazito je velika dostupnost sustava središnjih naselja (ibid.), što je u slučaju Demerja neupitno. U drugoj polovici 20. stoljeća takva naselja bila su pod utjecajem procesa industrijalizacije Zagreba i gradnje prometnica, što je dovelo do procesa deagrarizacije i smanjenja broja stanovnika tijekom 1950-ih i 1960-ih godina.

Početak 20. stoljeća, u vrijeme kada je Demerje još bila agrarna zajednica, čime se u ovom radu bavimo, jedna od aktivnosti kojima su zemljišne zajednice ostvarivale svoje prihode bila je i naplata pristojbi za žirenje.⁸ Iz zapisnika zemljišne zajednice

Međutim, do sredine XIX. st. sudčija je bila manja zajednica (selo) na čelu s izabranim sucem koji je oglašavao naloge vlasti i vlastelina, raspoređivao ljude na vlastelinsku i javnu rabotu, popisivao ostavine, predlagao skrbnike za siročad, brinuo se za javni red i mir i dr. Hrvatska enciklopedija 2022, URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58630>. Branimir Brgles navodi da je sučija ili seoska općina administrativna jedinica unutar vlastelinstva na čelu koje je bio seoski sudac (iudex, villicus) (Brgles 2010:10).

⁶ Prema podacima s ARHiNET-a, upravna općina Stupnik sastojala se od poreznih općina Blato (mjesto Blato, Botinec, Lučko i Remetinec), Demerje (mjesto Demerje i Leskovac) i Stupnik (mjesto Ježdovec, Obrež i Stupnik). Prema popisu iz 1890. u tim poreznim općinama, koje su zajedno obuhvaćale površinu od 11 255 jutara i 127 hvata, bilo je 265 kuća te 2825 stanovnika. Prema popisu iz 1910. imala je 11 231 jutro i 1 306 hvati te 3 990 stanovnika. U drugoj polovici 19. stoljeća mjesto Stupnik bilo je sjedište samostalne sučije, kojoj su uz Stupnik pripadala još i mjesta Obrež Stupnički i Ježdovec. U Stupniku je bilo i sjedište bilježništva za okolne sučije.

⁷ Neposredno nakon Drugog svjetskog rata teritorij gradske četvrti Brezovica bio je podijeljen između Kotara Zagreb i Kotara Velika Gorica, Demerje je već tada pripadalo zagrebačkom kotaru (<https://aktivnosti.zagreb.hr/gradske-cetvrti-19/brezovica/iz-povijesti-14485/14485>), a moguće je naći i popis ulica i brojeva koje pripadaju Demerju danas (<https://aktivnosti.zagreb.hr/gradske-cetvrti-19/brezovica/naselja-ulice-i-trgovci-14486/14486>).

⁸ Žirenje je slobodna prehrana svinja žirom u hrastovim šumama.

Demerje vidljivo je da se reguliranju žirenja, kao uostalom i svakom drugom poslu što se obavljao na području zemljišta koje je pripadalo zemljišnoj zajednici, pristupalo vrlo pomno. Time su se nastojale spriječiti štete i zlouporabe koje su mogle nastati te tako umanjiti prihode zemljišnoj zajednici, što potvrđuje Lukićeve i Novljanove opise odnosa prema zajedničkom zemljištu. Tako se iz zapisnika sjednica ovlaštenika zemljišne zajednice Demerje iz 1920. godine može doznati kakva su pravila vrijedila za pravo žirenja po šumi koja je pripadala zemljišnoj zajednici i na koje se sve načine nastojalo osigurati da pojedini ovlaštenici ne mogu izvući veću korist iz korištenja zajedničkoga dobra. S obzirom na to da je zemljišna zajednica dobila zemlju upravo s ciljem namirivanja potreba koje se nisu mogle namiriti iz vlastite zemlje, logično je da su pravo žirenja imali samo ovlaštenici. Kazne za one koji su to pravilo prekršili bile su visoke:

“Tko bi pod svoje ime držao u žiru tudje svine ili pala sumnja kakova na njega, tome neka se svinje zapliene i prodadu javnom dražbom u korist zemljišne zajednice”.

Kako bi se takvo djelovanje moglo kontrolirati, vlasnik svinja bio je obavezan prije puštanja svinja u žir prijaviti broj svinja. Pravo žirenja (žirovina) naplaćivalo se, a visinu je određivala glavna skupština ovlaštenika, na temelju procijenjene vrijednosti žira. Osim oštrih kazni za one koji bi pokušali tuđe svinje voditi na žirenje u šumu koja je pripadala zemljišnoj zajednici, bile su predviđene i zabrane žirenja za prekupce svinjama. Iz kasnijih je zapisnika vidljivo da su vlasnici čije bi svinje uginule ili bile prodane nakon žirenja, svejedno bili dužni platiti žirovinu.

Zemljišna je zajednica vrlo detaljno određivala razdoblje trajanja žirenja svinja, kao i datume do kojih se morala platiti žirovina (pristojba zemljišnoj zajednici za žirenje).

“Svinje se smije napustiti u žir sa 15. rujna 1920. Žirovina se mora platiti ½ prvog siječnja, a ½ 1. svibnja 1921. Marva se smije pustiti opet u šumu 1. studenog 1920. Svinje pretržaca, koji iste kupuju i brzo prodaju ne dozvoljava se žiriti i imadu se iste prijaviti na šumsku štetu i globu...” (HR DAZG 1051, knj. 50).

Glavna skupština od 13. kolovoza 1922. godine u članku tri donosi odredbu iz koje je vidljivo da se radi o starom običaju: “Predsjednik (umetnuto između dvije riječi, a iznad teksta: i odbornici) predlaže dase imadu svinje gleda žira odstraniti iz šume 15. kolovoza t.g. pošto je to stari običaj”⁹ (HR DAZG 1051, knj. 50).

Bila su jasno određena i druga pravila povezana sa žirenjem. Primjerice, u to

⁹ Tekst je iz zapisnika prenesen onako kako je u zapisniku zapisan.

je vrijeme bilo zabranjeno tresti žir i za vrijeme žirenja svinja puštati druge domaće životinje u zajedničku šumu. Ako bi se ipak u šumi zatekla neka domaća životinja (a zemljišna je zajednica u svrhu skrbi o svojim resursima plaćala i lugare, najčešće iz redova ovlaštenika), njezin je vlasnik za nju morao uplatiti žirovinu kao i za svinju. Ipak, iz zapisnika glavne skupštine od 6. listopada 1925. godine jasno je da se pravilo nije slijepo primjenjivalo: "Od toga se ipak izuzima dogorični nehotični prskok, a te posljedice imaju otići samo hotično napuštanje marve i konja u žir" (HR DAZG 1051, knj. 51).

Iz zapisnika zemljišne zajednice Demerje iz 1925. godine vidljivo da je među ovlaštenicima došlo do određenih prijevora oko žirovinske pristojbe, i to upravo tako da su se sukobili altruistički i sebični motivi pojedinaca (zagovaranje veće koristi za imućnije pojedince, tj. one koji su posjedovali više svinja, a nauštrb prihoda zemljišne zajednice, odnosno svih ovlaštenika). Iako na prvi pogled banalna, rasprava razotkriva sve probleme oko upravljanja zajedničkim resursima, a pogotovo ako se odluke donose isključivo nadglasavanjem, odnosno nedolaskom na sjednice svih zainteresiranih. Naime, bitno je napomenuti da je uvjet za održavanje skupštine (bilo koje zemljišne zajednice) bilo sudjelovanje natpolovične količine ovlašteničkih prava. Ta prava nisu bila ravnomjerno raspoređena među članovima zemljišne zajednice, što je vidljivo iz uvodnoga dijela zapisnika, u kojem su nabrojani prisutni i količina njihovih ovlašteničkih prava. Ako pak na prvom sazivu sjednice nije zadovoljen navedeni uvjet, sjednica se odgađala i ponovno sazivala u nekom kraćem roku, i tada je broj ovlašteničkih prava, tj. osoba koje su bile prisutne, bio irelevantan. Nakon drugoga saziva sjednica se održavala neovisno o broju prisutnih i količini njihovih ovlašteničkih prava. Gotovo u pravilu događalo se da su se sjednice održavale tek nakon drugoga poziva, sa slabim odazivom ovlaštenika koji su tada donosili odluke za cijelu zemljišnu zajednicu.¹⁰

Iz zapisnika glavnih skupština zemljišne zajednice Demerje za 1925. godinu vidljivo je na koji je način Odbor zemljišne zajednice odlučivao (i odlučio) o vrijednosti uroda žira iz te godine.

Na sjednici 27. rujna 1925. godine pod prvom točkom vijećanja Odbor predlaže da se žiri u šumi za 50 dinara po svinji jer je žir procijenjen na 25.000. dinara.¹¹ Ispod toga prijedloga popisano je devet članova zemljišne zajednice (jedno je ime prekríženo). Ispod popisa navedeno je sljedeće: "Ovi izjavljuju da oni sami svoje svinje budu žirili po 50 dinara. Svi drugi izjavljaju po 25 dinara" (HR DAZG 1051, knj. 51).

Zapisnik sjednice od 6. listopada 1925. godine (pokušaj sazivanja sjednice 4. listopada propao je zbog nedovoljnoga odaziva) donosi nastavak u potpuno

¹⁰ Analogija s izlaznošću/neizlaznošću na izbore nameće se gotovo prirodno, ali rasprave o demokratskom procesu izlaze iz okvira ovoga rada.

¹¹ U izvorniku se valuta dinar ponekad navodi velikim, a ponekad malim početnim slovom. U tekst smo prenijele onako kako piše u izvorniku.

drugačijem smjeru. U članku 1. (Raspoložba sa prihodom žira u godini 1925.) zapisano je: "Po procijeni odbora zemljišne zajednice vrijedi ovogodišnji žir 10.000 Dinara, pa odbor dostavlja predlog da se taj žir dozvoli užiti po svinjama ovlaštenika uz pristojbu po komadu 25 Dinara." (HR DAZG 1051, knj. 51).

Međutim, u Zaključku na čl. 1. navedeno je sljedeće:

"Nakon dugotrajnog prepiranja provedeno je podjedincato glasovanje te je glasovalo:

53/8 ovlašteničkih dielova za žirovinsku pristojbu po 10 Dinara po komadu,
23/8 ovlašteničkih dielova za žirovinsku pristojbu po 25 Dinara po komadu,
a 4/8 ovlašteničkih dielova za žirovinsku pristojbu po 5 Dinara po komadu.

Prema tomu je natpolovična većina sa 53/8 ovlašteničkih dijelova zaključila da se žir dozvoljava užiti po svinjama ovlaštenika uz pristojbu od 10 dinara po komadu, u korist blagajne zemljišne zajednice." (HR DAZG 1051, knj. 51).

Nakon ovoga izglasavanja, koje je postalo valjano s nešto više od 1/3 ovlaštenika, tj. ovlašteničkih dijelova (80/8 od 232/8), uslijedio je protest Odbora zemljišne zajednice i skupine ovlaštenika koja je posjedovala 23/8 ovlašteničkih prava protiv odluke većine:

"Iza svega toga odbor zemljišne zajednice suglasno sa strankom od 23/8 ovlašteničkih dielova ulaže svoj protest proti zaključku većine, iz razloga što je štetan po zemljišnu zajednicu, jer je žir toliko obilno uzorio da je po komadu svinja vrijedi najmanje 25 Dinara. Uslijed toga odbor ne dozvoljava napust svinja u žir po prenikoj cijeni 10 Dinara, već proglašuje ovlaštenikom da onaj samo može pustiti svinje u žir koji je spreman platiti po komadu 25 Dinara. Odbor određuje rok uplate žirovine u blagajnu zemljišne zajednice do konca travnja godine 1926." (HR DAZG 1051, knj. 51).

Nakon toga slijedi drugačija argumentacija: "Većina ostaje kod svoga zaključka uz obrazloženje da je žir slabo uzorio i da je pristojba po komadu 10 Dinara dovoljno visoka, te određuje da do odobrenja ovoga zaključka ne smiju ničije svinje u žir". (HR DAZG 1051, knj. 51).

Slijedi argumentacija manjine koja se poziva na prethodno održanu sjednicu:

"Na koncu pripominje odbor i stranka sa 23/8 dijelova da su prije današnje skupštine mnogi ovlaštenici iz dobra nudjali žirovinu po komadu 25 Dinara, na primjer: (navodi imena), dapače se može utvrditi da je većina ovlaštenika bila sporazumna s pristojbom od 25 Dinara.

Danas su u skupštinu pristupili od ovlaštenika najviše takovi koji imadu mnogo svinja i koji bi htjeli skoro badava svinje žiriti na što ne mogu pristati drugi ovlaštenici jer bi bili oštećeni, to jest zemljišna zajednica bi dobila premalen dohodak od žira, a kad bi trebalo plaćati kakov namet na ovlašteničke dijelove, platili bi ga svi ovlaštenici po svojih dijelova, kod čega bi taj teret lahko podnijeli oni koji bi uz neznatnu žirovinu izdebljali čopore svojih svinja. Anton Cvetko u ime većine 53/8 izjavlja da je lažna izjava manjine da je većina prije današnje skupštine nudjala pristojbu po 25 Dinara te zaključuje kako valja poštivati propisno provedenu glavnu skupštinu." (HR DAZG 1051, knj. 51).

Rezultat odmjeravanja snaga po pitanju ustanovljavanja cijene žirovine vidi se naknadno upisanom (običnom olovkom) opaskom i dodanom opaskom na dnu stranice na kojoj se vijećalo o točki 1 na sjednici 27. rujna 1925.

Naime, pored imena devet ovlaštenika koji su na toj sjednici izjavili da će žiriti svinje po 50 dinara (a svi ostali po 25), običnom su olovkom lagano dopisane sljedeće riječi: – obustavljeno, iz čega se vidi da je ovaj inicijalni prijedlog, nakon naredne sjednice i prijepora, odbačen.

Na dnu iste stranice, ispod samoga teksta ovoga dijela zapisnika, tintom je koso zapisano sljedeće: "Obustavljen ovaj zaključak jer ne odgovara stanju, pošto je skupština trajala u velikom neredu i metežu. Vidi o tom novu skupštinu od 4/10 i 6/10 1925. Predsjednik K(nečitko)". (HR DAZG 1051, knj. 51).

Ova crtica iz "života" zemljišne zajednice rijetkost je u zapisnicima sjednica ovlaštenika, s obzirom na to da doista detaljno opisuje dinamiku unutar zemljišne zajednice, koja je sigurno pridonijela njezinu rastakanju. Socioekonomski status, odnosno imetak seljaka, očito je imao važnu ulogu u tom procesu, kao što su već primijetili pojedini autori. Ovaj arhivski detalj otkriva dinamiku takvih procesa na jednom naizgled banalnom, ali posebno važnom primjeru dogovora oko načina korištenja zajedničke imovine, odnosno primjeru zajedničkoga pojedinačnoga ulaganja (plaćanja usluge za korištenje zajedničkoga dobra), koje rezultira zajedničkim prihodom. Zajednička imovina služi zemljišnoj zajednici za ubiranje prihoda koje onda zemljišna zajednica koristi za podmirenje svojih obaveza, ali i za neke zajedničke dobrobiti za sve ovlaštenike. U tom bi smislu bilo razumno očekivati da, s obzirom na to da u konačnici svi ovlaštenici imaju koristi od prihoda koje upriličuju zemljišna zajednica, svi ovlaštenici budu spremni dati viši ulog za zajedničko dobro. No, praksa je pokazala da su interesi sebičnih pojedinaca nadvladali solidarne motive. Altruizam koji zagovaraju ovlaštenici koji žele zemljišnoj zajednici ostvariti viši prihod od pristojbi za žirenje, biva doveden u pitanje od strane (nije nevažno napomenuti) bogatijih ovlaštenika,¹² koji

pak žele sebi pribaviti veću korist – platiti nižu pristojbu za žirenje. Štoviše, kao što je i uneseno u zapisnik – ovlaštenici koji su bogatiji (i imaju više svinja) tako bi uz nižu pristojbu “izdebljali” svoje svinje i lakše preživjeli (prodajom pojedinačne imovine) u slučaju potrebe. S druge pak strane, na taj bi način oštetili zemljišnu zajednicu i sve ovlaštenike, koji bi u slučaju potrebe za podmirenje nekih zajedničkih troškova imali manje sredstava na raspolaganju.

U tom je smislu vrlo zanimljiv zaključak sjednice zemljišne zajednice Demerje koja se održala godinu dana poslije – 19. rujna 1926. godine.

Tada je predmet vijećanja pod točkom 2. bila raspoložba žira (u točki 1 raspravljalo se o sadnji žira!) i tada je žir procijenjen na 8000 dinara, odnosno 40 dinara po komadu. Međutim, iz zapisnika je vidljivo da se ovlaštenici nisu s tim prijedlogom složili: “Pošto ovlaštenici neće na naš predlog niti se ne slažaju među sobom, ima se raz pisati javna dražba i prodati na javnoj dražbi zaključeno i prod(nejasno)”.

Međutim, ispod tog zaključka tintom je dopisana opaska 'negativan'. Vidi novi valjan zaključak od 26./9 192, čl. 2.” (HR DAZG 1051, knj. 51).

U navedenom se članku sjednice koja se održala 26. rujna vidi da je Odbor dao na glasovanje cijenu žira i da je glasovanje provedeno i u zapisniku ponaosob navedeno kako je tko glasao, uz navođenje cijene koju je voljan platiti za žirenje te uz dodatnu napomenu o tome je li voljan pristati na dražbu ili ne ako se ne usuglase oko cijene žirenja.

Rezultati su bili sljedeći:

“Odustalo od glasovanja 6/8

Glasovalo za žirenje po 40 Din od svinje 67/8

Glasovalo za žirenje po 20 Din od svinje 44/8

Glasovalo za žirenje po 5 i 10 od svinje 6/8.

Ukupno je glasalo 123/8 (od ukupno 232/8).

Većina od 67/8 zaključuje, a to su ovi koji su glasovali za svinju 40 dinara, ako li neće nitko žiriti tada se imade žir prodati na javnoj dražbi.” (HR DAZG 1051, knj. 51).

Nakon potpisa čelnika zemljišne zajednice zapisnik je nadopunjen:

¹² Mali broj ovlaštenika glasao je za pristojbu od 5 dinara po svinji (4/8 ovlašteničkih dijelova) i, iako iz zapisnika ne doznajemo ništa o statusu tih ovlaštenika, vidljivo je da je njihov prijedlog prikupio malo glasova i da stoga uopće više nije problematiziran na sjednici. Ne znamo ništa o socioekonomskom statusu tih ovlaštenika, ali logično je pretpostaviti da iza prijedloga za najnižu visinu pristojbe stoje najsiromašniji članovi zemljišne zajednice.

“Svinjogojci privaljaju da žire svinje po 40 dinara po komadu. Većina zaključuje da svaki go (nejasno) proda svoje svinje prijavi odmah Josipu Kosu, tko ne bude prijavio plati 80 dinara po komadu. Tko žiri tuđe svinje imadu se prodati na javnoj dražbi, niti blago ne smije ići u šumu.” (HR DAZG 1051, knj. 51).

Iz sjednice zemljišne zajednice Demerje koja se održala godinu dana kasnije vidljivo je da je u konačnici prihvaćen prijedlog više cijene, povoljniji za zemljišnu zajednicu. Ipak, s obzirom na iskustvo iz 1925. godine, odbor je pristupio cijelom problemu na taj način da je kao alternativu ponudio prodaju žira na dražbi i provođenje javnoga izjašnjavanja ponaosob. Ostaje nejasno što je točno te godine doprinijelo promjeni rezultata glasovanja. Ostaju pitanja jesu li se te godine dodatno mobilizirali (s obzirom na to da je 1926. godine bilo puno više glasača, odnosno ovlašteničkih dijelova), oni koji smatraju da je potrebno više novaca uprihoditi za zemljišnu zajednicu, je li negativno prošlogodišnje iskustvo utjecalo na promjenu mišljenja (nemoguće je usporediti jer zapisnik iz 1925. godine ne sadrži detaljan popis kako je tko glasao, dok zapisnik iz 1926. godine sadrži i taj podatak).

Razvoj situacije može se pratiti i 1927. godine, kada je za istu problematiku, utvrđivanja iznosa žirovinske pristojbe, s 124/8 ovlašteničkih prava (odnosno 58 osoba) izglasan sljedeći zaključak:

“Provedeno je pojedincato glasovanje te je većinom glasova sa 74/8 proti 50/8 zaključeno da će žir izkoristiti ovlaštenici po svojim svinjama uz platež žirovinske pristojbe po komadu 50 Dinara (slovi (nedostaje:ma) pedeset Dinara) u korist blagajne zemljišne zajednice bez popusta za svinje koje budu nakon napusta u žir uginule ili budu prodane. Tko će pod svojim imenom napustiti tuđih svinja, takove svinje se imadu zaplieniiti i javnom dražbom prodati u korist zemljišne zajednice. Svaki ovlaštenik dužan je svinje što će ih napustiti u žir prijaviti prije toga predsjedniku odnosno po njemu označenom zamjeniku, pa ako se u žiru zateče veći broj svinja, ima takav od više zatečenih svinja platiti po komadu 100 Dinara” (HR DAZG 1051, knj. 51).

Nakon toga slijede odredbe o zabrani puštanja rogate marve na pašu i trešnje žira.

Kako god bilo, dok se čini da su sebični motivi prevladali 1925. godine, 1926. i 1927. godine rezultat glasanja pogodio je većim prihodima za zemljišnu zajednicu. Iz toga možemo zaključiti da se tijekom ovih dviju godina dinamika solidarnosti promijenila iz sebičnoga u altruistički, ali i značajnijom odazivom ovlaštenika na sjednicu. Moguće je da je kao dodatna motivacija poslužila i opcija da se žir ponudi na

dražbi, čime bi ovlaštenici, odnosno njihove svinje, ili ostale bez hrane ili bi se žirenje platilo po tržišnoj (moguće i višoj postignutoj) cijeni.

ODJECI ZEMLJIŠNE ZAJEDNICE DEMERJE DANAS

Pojedine zemljišne zajednice u Hrvatskoj pokušavaju ostvariti povrat imovine, a zemljišna zajednica Demerje jedna je od njih. Inicijativa za povrat imovine zemljišnoj zajednici Demerje započela je 10. kolovoza 2011. godine u prostorijama Doma mjesne samouprave u Demerju (u Gradskoj četvrti Brezovica) gdje je održana osnivačka skupština novoobnovljene Urbarske zemljišne zajednice Demerje (UZZD), zemljišne zajednice čiji su zapisnici analizirani u ovom radu. Na blogu Stjepana Kosa, s kojega je ova obavijest preuzeta, navodi se sljedeće:

“Prvotna (stara) Zemljišna zajednica Demerje nasilno je ugušena 1947. zajedno sa ostalim hrvatskim zemljišnim zajednicama, kada im je silom Zakona o proglašenju imovine zemljišnih i njima sličnih zajednica te krajiških imovnih općina općenarodnom imovinom nepravedno oduzeta (podržavljena) imovina (zemljište) kojom su gospodarili”.

U pokušaju stvaranja epiloga o ovoj zemljišnoj zajednici, kontaktirali smo s dvama akterima uključenima u inicijativu povrata imovine. Oba sugovornika iz Demerja ističu kako nakon osnivačke skupštine nije bilo nikakvih daljnjih aktivnosti. Obojica ističu kako je zamašnjak inicijative za povrat imovine zemljišnim zajednicama bio pokojni predsjednik Zajednice zemljišnih zajednica Hrvatske (ZZZH) Zdravko Lučić, koji je o toj problematici objavio i knjigu “K povratu imovine zemljišnim zajednicama Hrvatske”. Svjesni su da će se ta problematika teško i sporo rješavati. Jedan od njih ističe kako se Demerci vjerojatno nadaju podjeli šume, dok drugi napominje kako je riječ o očekivanjima koja ukazuju na nepoznavanje problematike. Naime, šuma nije bila pojedinačno vlasništvo pa se tako ne može niti vratiti pojedincima, već samo zemljišnoj zajednici. No, danas nema puno stanovnika koji se bave poljoprivredom, osim za vlastite potrebe. Opadanje poljoprivrede dio je procesa opće deagrarizacije koja je zahvatila ovaj dio zagrebačkoga prstena (Lukić 2012:213), a posebno je ubrzana od otvaranja trgovačkih centara na periferiji Zagreba. Iako su oba sugovornika svjesna kako bi i povrat imovine i oživljavanje zemljišne zajednice bili zahtjevni pothvati, smatraju da to ne bi trebalo biti nemoguće, pozivajući se na primjer Slovenije i drugih europskih zemalja.¹³

¹³ S obzirom na to da cilj ovoga rada nije bavljenje problematikom povrata zemljišnim zajednicama,

Ovaj rad iznosi primjere seljačke solidarnosti koje su zabilježili etnografi i ekonomisti iz prve polovice 20. stoljeća. Ti primjeri ukazuju na prakticiranje (ili djelomično prakticiranje) solidarnosti, odnosno na jasne mogućnosti, ali i ograničenja solidarnosti nekad i danas. To se primarno odnosi na važnost reciprociteta u obavezama, odnosno o poštovanju Maussove obaveze davanja, primanja i uzvratanja. Ta je obaveza temelj izgradnje i održavanja solidarnosti u zajednicama i ona je, pokazuje prikupljena etnografska građa, iznimno važna u zajedničkim poslovima, kao i u trenucima oskudice. Osvještavanje klasne solidarnosti, koja se u suvremenom individualistički nastrojenom svijetu gubi, drugi je važan element izgradnje i zadržavanja solidarnih odnosa, koji je već tada uočen. Ako su sami seljaci bili svjesni nejednakosti – a i konzultirana etnografska građa i zapisnik zemljišne zajednice Demerje pokazuju da su itekako bili svjesni činjenice nejednakoga imovinskoga statusa i, shodno tome, postojanja različitih, često suprotstavljenih interesa u načinu gospodarenja zajedničkom imovinom – u prvoj polovici 20. stoljeća postaje jasno da je klasna osviještenost itekako bitna za solidarnost.

Treći primjer upravljanja zajedničkim dobrom najkompleksniji je i najpodložniji korumpiranju, o čemu svjedoče gotovo jednoznačni i sveprisutni zapisi etnografa o uzrečicama koje govore o tretiranju zajedničkoga vlasništva s nedovoljno odgovornosti, tj. "kao ničijega". Osim nepoštovanja zajedničkoga, ističe se i dinamika dogovaranja i pregovaranja uvjeta korištenja zajedničkoga dobra, o čijoj kompleksnosti svjedoči i gore navedena analiza zapisnika ovlaštenika zemljišne zajednice Demerje.

Možemo zaključiti da je 1925. godine kratkoročna dobit pojedinaca prevagnula nad interesima zajednice. Glasanje je i na ovoj sjednici bilo temelj za donošenje odluka, ali su pri tom najglasniji bili upravo oni koji na glavnu skupštinu ovlaštenika nisu došli. Činjenica da je kratkoročna dobit prevagnula ne čudi ako znamo da nisu postojale nikakve sankcije za nesolidarno ponašanje, kao što nisu postojale ni za nedolazak na glavnu skupštinu. Učestalost interakcije s ostalim članovima zajednice, kao potencijalan razlog za suradničko i altruističko ponašanje, u ovom se slučaju nije pokazao relevantnim. Naime, imućniji seljaci željeli su takvima i ostati ili pak svoju imovinu dodatno povećati, pri čemu im dobrobit najsiromašnijih suseljana niti opće dobro (koje, u konačnici, uključuje i njih same) nisu bili primarni interes. To je pak u skladu s principima racionalnosti tzv. *homo economicusa* koji je motiviran primarno

već analiza prakticiranja solidarnosti u prošlosti na temelju prevladavanja altruističkih i sebičnih motiva u upravljanju ovim oblikom zajedničkoga dobra, ovaj se rad fokusirao primarno na analizu onoga dijela arhivske građe koji to omogućuje.

maksimalnim profitom. Ipak, zagovaratelji solidarne ekonomije ističu kako često zaboravljamo da je čovjek, možda i više od ekonomskoga, upravo solidarno biće, odnosno *homo solidaricus*, i da ga pokreću jednako važni, ako ne i važniji motivi od materijalne koristi: "altruizam, reciprocitet, solidarnost, suradnja, herojstvo, ljubav, društvene norme i status" (Kawano 2009:14–15).

Sljedeće dvije godine altruistički su motivi prevagnuli, s time da je tih godina kao dodatni motiv (kazna?) bila ponuđena i opcija dražbe, što je, uz vjerojatno glavni razlog promjene rezultata glasovanja – veći odaziv na skupštinu – utjecalo na konačan ishod. I dok se manji dio ovlaštenika 1926. godine odlučio za apstinenciju od glasovanja, a drugi je (također manji) dio opet glasovao za najnižu cijenu pristojbe, te je godine skupina koja je glasovala za najvišu cijenu bila brojnija (67/8) od one koja je glasovala za srednju cijenu (44/8). Već 1927. godine biralo se samo između dviju skupina ovlaštenika – onih koji glasuju za viši iznos pristojbe i onih koji glasuju za niži iznos. Prevaga je bila u korist višega iznosa.

Zapisnici sjednica ovlaštenika ZZ Demerje odlično ilustriraju problematiku o kojoj su pisali Ernst Fehr i Urs Fischbacher, odnosno prevagu altruizma ili sebičnosti ovisnu o kontekstu, pri čemu reciprocitet i mogućnost "kažnjavanja" očito igraju važnu ulogu. U slučaju ovlaštenika zemljišne zajednice Demerje i odluka koje su oni donijeli, važna je bila i uključenost u proceduru većega broja pojedinaca (odnosno, izlaznost na glasovanje), s obzirom na to da se radilo o zajednici.

Ostali su ovlaštenici 1925. godine prepoznali sebične interese i pokušali ih anulirati, ali su zbog procedure (odnosno nepostojanja obaveze dolaska svih ovlaštenika na sjednicu) partikularni interesi tih sebičnih pojedinaca prevladali i tako narušili suradnju, odnosno onemogućili postizanje veće dobrobiti za sve (punjenje zajedničke blagajne bilo je niže, a samim time manje su i mogućnosti djelovanja zemljišne zajednice na dobrobit svih). Važno je napomenuti da je vjerojatno i taj srednji iznos siromašnijim ovlaštenicima bio previsok – o tome svjedoči njihov prijedlog koji je dobio vrlo malo glasova (cijena od 5 dinara). Taj pak element zapisnika ukazuje na postojanje određenoga postotka ovlaštenika kojima je teško platiti cijenu optimalnu za sve (viša cijena žirenja koja je optimalan iznos za opće dobro, pa čak i njihovo). Ova činjenica ukazuje na to da pri upravljanju zajedničkim dobrom itekako treba voditi računa o najsiromašnijima i da se moraju razviti modeli i mehanizmi, ne samo za osiguravanje participacije svih, već i za nadoknadu gubitka najsiromašnijima. Sljedeće je godine mogućnost dražbe, po našoj procjeni, utjecala na rezultat.

S obzirom na društvenu i solidarnu ekonomiju, ova je analiza važna jer na povijesnom dokumentu dosta zorno pokazuje kako u praksi izgleda pregovaranje (odnosno nadglasavanje) altruističnih i sebičnih motiva kod većih skupina, odnosno kako u konkretnom slučaju nekažnjavanje nesuradnje dovodi do rastakanja solidarnosti

ili pak njezine (ponovne?) izgradnje, uz jačanje angažmana svih uključenih (dolaskom na sjednice).

Sebični se element često percipira kao jedan od glavnih problema suvremenoga kapitalističkoga društva, koji se nastoji promijeniti praksama solidarne ekonomije. Na skupštini o ekonomskim alternativama na Svjetskom socijalnom forumu 2013. godine u Tunisu iznesena je ideja da alternativu globalnom kapitalističkom sustavu predstavlja ekonomija socijalne solidarnosti koja se manifestira u svojim različitim oblicima diljem svijeta te koja postojeće obrasce, temeljene na individualnoj sebičnosti, prekomjerno potrošnji resursa, konkurenciji, muškoj hegemoniji i ratu, zamjenjuje miroljubivom, bratskom, trijeznom ekonomijom suradnje i mira (Svjetski društveni forum 2013., Tunis) (Dinerstein 2014).

Sebičnost i nesebičnost postoje u brojnim praksama koje nemaju nikakve veze s inicijativama obuhvaćenim konceptom solidarne ekonomije (Layne, ur. 2020). Ali i u praksama solidarne ekonomije, poput npr. poljoprivrede potpomognute zajednicom, odnosno kratkih alternativnih lanaca opskrbe, često se povlači pitanje motiva (sebični ili altruistični) osoba koje su uključene u takve prakse. Pojedini autori ističu kako treba biti svjestan da za određeni broj aktera uključenih u prakse solidarne ekonomije – poput npr. pojedinaca uključenih u skupine koje podupiru ekološke proizvođače (poljoprivreda potpomognuta zajednicom) i na taj način pomažu osnaživanju lokalne ekonomije (ekonomski aspekt održivosti), uz istovremeno očuvanje okoliša (ekološki aspekt održivosti) – dominantni je motiv i osiguravanje vlastitoga zdravlja, što se može smatrati sebičnim motivom (Brunori et al. 2010). To ne znači da je taj motiv a priori negativan ili loš sam po sebi, ako je uključen u cijeli skup dobiti koje se postižu prakticiranjem solidarne ekonomije. I u poljoprivredi potpomognutoj zajednicom brojni su se pojedinci žalili, ili barem bili svjesni, da neki članovi takvih skupina ostvaruju dobit nauštrb onih koji su uvijek spremni podmetnuti leđa za dobit skupine. To se u ovom slučaju odnosi prvenstveno na organizacijski dio posla, koji u tim skupinama u kojima bi svi trebali biti spremni podnijeti organizacijski dio posla – pada na leđa uvijek istih, altruistički nastrojenih, pojedinaca. Programatski dio solidarne ekonomije ne polazi od pretpostavke da su svi pojedinci koji su uključeni u takve prakse bezrezervno altruistični i potpuno se spremni odreći vlastite dobiti za dobit grupe. U tom je smislu bitno istaknuti mehanizme koji će omogućiti kontinuiranost suradnje (bilo da je riječ o obavezi sudjelovanja, nagrađivanju suradnje i kažnjavanju nesuradnje). Dobrovoljnost je važan princip, ali može generirati nezadovoljstvo onih koji uvijek "potežu" više. U konačnici nezadovoljstvo takvih altruističnih pojedinaca rezultira razočaranjem i može dovesti do rasipanja skupine utemeljene na solidarnim principima. Stoga je ova analiza i rasprava suodnosna sebičnosti i altruizma u povijesnom kontekstu zemljišnih zajednica (kao posebnoga povijesno utemeljenoga

oblika zajedničkoga upravljanja zajedničkim dobrom) važna lekcija za zagovaratelje i praktičare suvremene solidarne ekonomije.

Ovaj primjer iz prošlosti – o formiranju cijene uživanja zajedničkoga dobra koje svima donosi dobrobit, cijene koja bi omogućila prosperitet svima uključenima, a istovremeno i zemljišnoj zajednici, od koje će u nekom budućem trenutku svi imati koristi – pokazuje da to nije nimalo jednostavan zadatak.

Kao što onda svi pojedinci nisu mogli ili htjeli na jednak način percipirati dobrobit koju bi im svima omogućio dugoročno viši iznos žirovine, tako možemo pretpostaviti da ni u suvremenim praksama solidarne ekonomije nemaju svi jednako razvijen osjećaj solidarnosti i altruizma, bez postojanja sebičnih motiva. Potrebno je razviti mehanizme osiguravanja participacije svih uključenih (npr. obavezom sudjelovanja u organizacijskim djelovanjima poljoprivrede potpomognute zajednicom – obavezom preuzimanja nekih zadataka važnih za opstanak grupe) i mehanizme sprječavanja prevage sebičnih motiva ili snažno rodno obojenih aktivnosti pojedinih praksi solidarne ekonomije. Već je uočeno da kod solidarne ekonomije, i to ne zbog prirodno urođene veće razine altruizma, već zbog česte pojave “ne-imanja drugoga izbora”, ženski rad, važan za društvenu reprodukciju solidarne ekonomije, ostaje nevidljiv (Guérin i Nobre 2014:289). Isto je tako s nevidljivim djelovanjem solidarnih pojedinaca čija se suradnja podrazumijeva, ali se ne nagrađuje.

Stoga ovaj rad nije samo analiziranje suodnosa solidarnosti i nesolidarnosti u ljudskom ponašanju prilikom upravljanja zajedničkim dobrima, već i svojevrсна smjernica za bolje organiziranje i izbjegavanje takvih problema. To bi uključivalo sljedeće: obaveznu participaciju svih aktera, potrebu osvještavanja nejednake ekonomske moći uključenih i anuliranja posljedica koje bi sustavna nebriga o najsiromašnijima mogla imati na njihov osjećaj grupne solidarnosti (a to bi moglo uključivati npr. plaćanje razlike u cijeni za najsiromašnije) i potrebu jasnijega i glasnijega isticanja dobrobiti koju svaki čin napravljen za zajedničko dobro ima za sve uključene. Takvi modeli rješavanja specifičnih kolektivnih društvenih odnosa mogu djelovati nametnuto, ali možda bi se na taj način mogla spriječiti postupna premoć sebičnih motiva, koja u konačnici dovodi do rastakanja solidarnosti.

- BATURINA, Danijel. 2013. "Konceptualiziranje socijalnog poduzetništva i izazovi razvoja područja". *Ekonomska misao i praksa*, vol. 22/1:123–142.
URI: <https://hrcak.srce.hr/104531>
- BATURINA, Danijel i Zdenko BABIĆ. 2021. *Socijalna ekonomija i socijalno poduzetništvo*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- BAUHARDT, Christine. 2014. "Solutions to the Crisis? The Green New Deal, Degrowth, and the Solidarity Economy. Alternatives to the Capitalist Growth Economy from an Ecofeminist Economics Perspective". *Ecological Economics*, vol. 102:60–68.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.03.015>
- BENSON, Peter. 2011. "Altruism and Cooperation Among Humans: The Ethnographic Evidence: Introduction Part III". U *Origins of cooperation and altruism*, ur. Robert W. Sussman i C. Robert Cloninger. New York: Springer, 195–202.
- BICANIĆ, Rudolf. 1996 [1936; 1939]. *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*. Zagreb: Pravni fakultet – Nakladni zavod Globus.
- BRGLES, Branimir. 2010. "Toponimija na području Susedgradskog vlastelinstva u srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim izvorima". *Folia onomastica Croatica*, vol. 19:9–36. URI: <https://hrcak.srce.hr/79841>
- BRUNORI, Gianulca, Adanella ROSSI i Vanessa MALADRIN. 2010. "Co-producing Transition. Innovation Processes in Farms Adhering to Solidarity-based Purchase Groups (GAS) in Tuscany, Italy". *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, vol. 18/1:28–53. DOI: <https://doi.org/10.48416/ijfaf.v18i1.257>
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 1997. "Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja". *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, vol. 34/2:9–33.
URI: <https://hrcak.srce.hr/42056>
- DINERSTEIN, Ana Cecilia. 2014. *The hidden side of social and solidarity economy: Social movements and the "Translation" of SSE into policy (Latin America)*, UNRISD Occasional Paper 9: Potential and Limits of Social and Solidarity Economy. Geneva: United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD).
- DUJMOVIĆ, Danko. 2016. "Otok svetog Jakova: prilog poznavanju srednjovjekovnoga kulturnog krajolika Zagreba". *Croatica Christiana periodica*, vol. 40/78:39–48.
URI: <https://hrcak.srce.hr/176234>
- ĐAKOVIĆ, Branko. 1994. *Tradicijski oblici suradnje u radu s domaćim blagom: doktorska disertacija*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- FEHR, Ernst i Urs FISCHBACHER. 2003. "The nature of human altruism". *Nature*, vol. 425: 785–791. DOI: <https://doi.org/10.1038/nature02043>
- GOLUB, Alen. 2016. "Zemljišne zajednice na području Đurđevca". *Podravski zbornik*, vol. 42:77–87. URI: <https://hrcak.srce.hr/227157>
- Grad Zagreb, službene stranice. 2022. URL: <https://www.zagreb.hr/>
- GUÉRIN, Isabelle i Miriam NOBRE. 2014. "Solidarity Economy Revisited in the Light of

- Gender: A Tool for Social Change or Reproducing the Subordination of Women?". U *Under Development: Gender*, ur. Christine Verschuur, Isabelle Guérin i Hélène Guétat-Bernard. London: Palgrave Macmillan, 286–305.
- HAHNEL, Robin i Erik Olin WRIGHT. 2016. *Alternatives to Capitalism: Proposals for a Democratic Economy*. London: Verso.
- HARDIN, Garrett. 1968. "The Tragedy of the Commons". *Science*, New series, vol. 162/3859:1243–1248.
- HART, Donna i Robert W. SUSSMAN. 2011. "The Influence of Predation on Primate and Early Human Evolution: Impetus for Cooperation". U *Origins of cooperation and altruism*, ur. Robert W. Sussman i C. Robert Cloninger. New York: Springer, 19–40.
- Hrvatska enciklopedija. 2022. "sudčija (sučija)". *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža". URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58630> (pristup 1. 5. 2022.)
- IVANIŠEVIĆ, Frano. 2006. [1906]. *Poljica: narodni život i običaji*. Pretisak. Priko [i. e. Omiš]: Društvo Poljičana Sveti Jure.
- KALE, Jadran. 2009. "Posmrtni život otočnog pašnjaka". U *Destinacije čežnje, lokacije samoće*, ur. Željka Jelavić i Ines Prica. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatsko etnološko društvo, 235 – 268
- KALE, Jadran. 2019. "Komunjsko, Skupno and Seljansko: Legacy of Eastern Adriatic Commons". U *Anthropological perspectives of solidarity and reciprocity*, ur. Peter Simonič. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 19–29.
- KAWANO, Emily. 2009. "Crisis and Opportunity: The Emerging Solidarity Economy Movement". U *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planets*, ur. Emily Kawano, Thomas Neal Masterson i Jonathan Teller-Elsberg. Amherst, MA: Center for Popular Economics, 11–23.
- KNAUFT, Bruce M. 2011. "Violence Reduction Among the Gebusi of Papua New Guinea – And Across Humanity". U *Origins of cooperation and altruism*, ur. Robert W. Sussman i C. Robert Cloninger. New York: Springer, 203–225.
- KOPRIĆ, Ivan. 2015. "Otvorena pitanja rješavanja problema povrata imovine ili naknade za imovinu bivših zemljišnih zajednica". *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, vol. 15/2:545–557.
URI: <https://hrcak.srce.hr/142740>
- KOS, Stjepan. 2010. "Kratka povijest Demerja". *Gledišta Vujca Štefina: razmišljanja osobe treće dobi*, 18. rujna. URL: <http://svetipetardemerje.blogspot.com/2010/09/kratka-povijest-demerja.html>
- LANG, Milan. 1992. [1915]. *Samobor: narodni život i običaji*. Pretisak. Samobor: "Zagreb".
- LAVILLE, Jean-Louise i Marthe NYSENS. 2000. "Solidarity-Based Third Sector Organizations in the 'Proximity Services' Field: A European Francophone Perspective". *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, vol. 11:67–84. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1008955016464>

- LAYNE, Linda. 2020. "Introduction". U *Selfishness and Selflessness: New Approaches to Understanding Morality*, ur. Linda Layne. New York: Berghahn Books, 1–21.
- LOVRETIĆ, Josip. 1990. [1897]. *Otok*. Pretisak. Vinkovci: Dukat.
- LUKIĆ, Aleksandar. 2012. *Mozaik izvan grada: tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*. Meridijani: Samobor.
- LUKIĆ, Luka. 2020. *Opis sela Klakarja 1905. – 1953*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Klakar: Općina.
- MARGETIĆ, Lujo. 1981. "Nekoliko riječi o zemljišnoj zajednici Praputnjak". U *Praputnjak – zbornik radova*, ur. Miro Štiglic. Praputnjak: Mjesna zajednica Praputnjak, 167–175.
- MAUSS, Marcel. 1966 [1925]. *The Gift*. London: Cohen and West Ltd.
- MIRKOVIĆ, Mijo. 1937. *Održanje seljačkog posjeda*. Zagreb: Hrvatska naklada.
- NOVLJAN, Fran. 2014. *Boljun: kmiecki život i už(a)nci: etnološka monografija: (1898. – 1899. i 1950. – 1960.)*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Novi Vinodolski: Naklada Kvarner – Lupoglav: Općina.
- OSTROM, Elinor. 1990. *Governing the commons*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OSTROM, Vincent i Elinor OSTROM. 1977. "Public Goods and Public Choices". U *Alternatives for delivering public services: toward improved performance*, ur. Emanuel S. Savas. Westview: Boulder, 7–49.
- Popis stanovništva Republike Hrvatske. 2021. URL: <https://popis2021.hr/>
- POPOVIĆ, Štefanija. 1995. "Popis imanja Zagrebačke županije u doba ukidanja feudalnih odnosa". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 28:282–298. URI: <https://hrcak.srce.hr/50246>
- POSAVEC, Robert. 2018. *Punk poduzetnici*. Čakovec: ACT Grupa.
- PUDAČ, Jelena, Filip MAJETIĆ i Dražen ŠIMLEŠA. 2016. "Potencijal za solidarnu ekonomiju u Splitu – kvalitativno istraživanje". *Sociologija i prostor*, vol. 54/2(205):149–168. DOI: <https://doi.org/10.5673/sip.55.2.3>
- RADIĆ, Antun. 1997 [1897]. *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*. Zagreb: Dom i svijet.
- RAKOPOULOS, Theodoros. 2016. "Solidarity: The egalitarian tensions of a bridge-concept: Introduction to the special issue The other side of crisis: Solidarity networks in Greece". *Social Anthropology*, vol. 24/2:142–151. DOI: <https://doi.org/10.1111/1469-8676.12298>
- SCHMIDT, Mario. "The gift of free money: on the indeterminacy of unconditional cash transfers in western Kenya". *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 28/1:114–129. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9655.13655>
- SIMONIČ, Peter. 2019. *Anthropological perspectives of solidarity and reciprocity*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- SMIČIKLAS, Tadija, ur. 1908. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. 6: Listine godina 1272–1290 = Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Vol. VI. Diplomata annorum 1272–1290. continens*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- STOJSAVLJEVIĆ, Bogdan. 1973. *Povijest sela. Hrvatska – Slavonija – Dalmacija. 1848 – 1918.* Zagreb: Prosvjeta.
- SUSSMAN, Robert W. i C. Robert CLONINGER, ur. 2011. *Origins of cooperation and altruism.* New York: Springer.
- ŠAGOVAC, Antun. 2014. "O povratu oduzete imovine ovlaštenicima zemljišnih i njima sličnih zajednica i krajiških imovnih općina". *Informator*, vol. 62/6339 (6. 12. 2014.) URL: <https://informator.hr/strucni-clanci/o-povratu-oduzete-imovine-ovlastenicima-zemljisnih-i-njima-slicnih-zajednica-i-krajskih-imovnih-opcina> (pristup 25. 2. 2022.)
- ŠIMLEŠA, Dražen, Anita BUŠLJETA TONKOVIĆ i Jelena PUĐAK. 2016. "Društveno poduzetništvo u Hrvatskoj: od prepoznavanja do primjene". *Revija za sociologiju*, 46/3:271–295. DOI: <https://doi.org/10.5613/rzs.46.3.2>
- TOMAŠEVIĆ, Tomislav, Vedran HORVAT, Alma MIDŽIĆ, Ivana DRAGŠIĆ i Miodrag DAKIĆ. 2020. *Zajednička dobra u Jugoistočnoj Europi: Primjeri Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Sjeverne Makedonije.* Zagreb: Institut za političku ekologiju.
- WEISS, Kenneth M. i Anne V. BUCHANAN. 2009. *The Mermaid's Tale: Four Billion Years of Cooperation in the Making of Living Things.* Cambridge: Harvard University Press.
- ZAKOŠEK, Boris. 1993/1994. "Zemljišne zajednice Hrvatskog primorja i Gorskog kotara". *Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka*, vol. 35–36:273–290.
- ZEITLYN, David. 2012. "Anthropology in and of the Archives: Possible Futures and Contingent Pasts. Archives as Anthropological Surrogates". *Annual Review of Anthropology*, vol. 41:461–480. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145721>

ARHIVSKI IZVORI

HR DAZG 1051, Upravna općina Stupnik 1904. – 1945, knj. 50 i 51

Hogs, Pannage, and Common Good: Notes on Solidarity in Land Communities

Olga Orlić
Nataša Bokan

This paper analyzes ways of (not) practicing solidary and cooperative behaviour in rural economies, especially in agricultural land relations in Croatia in the early 20th century. The first part of the paper, following the theoretical framework related to solidarity economy and solidarity and reciprocity in general, presents data on various aspects of rural solidarity and reciprocity collected in studies of early ethnographers and related rural researchers. The second part of the paper focuses on the analysis of (un)solidary behaviour in the land community Demerje based on an example from the first half of the 20th century. The analysis was conducted on archival material consisting of one land community's assembly minutes, especially the ones from 1925. Land communities were a special legal form of common lands' usage that emerged after the abolition of feudal relations and existed on the territory of Croatia until 1947. All the issues related to (non)solidarity during the management of common goods reflected clearly on the seemingly banal economic activity of feeding pigs with acorns. This regular economic activity which provided income for the land community had resulted in bureaucratized disputes in the land community's management process that allowed us to identify connections between an ambiguous conceptualization of solidarity and common good, both now and then. This is especially true for relations between land community beneficiaries of different economic standings.

Keywords: *solidarity economy, common pool resources, common good, pennage, land communities*

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)